

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

“DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR’AN-DA AYDIN KİŞİ”

Yüksek Lisans Tezi

Hatice ÇAVDAR

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

“DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR’AN-DA AYDIN KİŞİ”

Yüksek Lisans Tezi

Hatice ÇAVDAR

Danışman: Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi HATİCE ÇAVDAR'ın "DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
KUR'AN-DA AYDIN KIŞI" adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 2.05.2019 tarih
ve 2019-12/8 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Yüksek Lisans
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 10 / 05 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. BAYRAKTAR BAYRAKLI	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. HAMİT ER	
3. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN GÜREL	

ÖZET

Her çağın ve toplumun ve her ferдин kendine has karanlıkları vardır. İnsanı karanlıklardan aydınlığa çıkarmanın tek bir yolu vardır, o da eğitimidir. Eğitim karşılaşılan problemleri çözmek, akledabilen, düşünebilen, üretebilen, aydın insanı yetiştirme işidir. Tarihte aydın insan kavramı insanlığı derinden meşgul etmiştir. İlahi vahiy ve felsefe bu konu üzerinde durmuştur.

Akıl ilahi bir nurdur. Akıl ile bilginin olmadığı yerde karanlık vardır. Çünkü akıl ve bilgi ışıktır. Bilginin peşinde koşan, bilgi ile insan zihninin ve gönlünü buluşturan akıl denen gücü kainata ve sosyal ilişkilere akıtan insanlar aydın; toplumlarsa aydın toplum olurlar. Aydın insan gönlünü Kur'an'a açar ve onun rehberliğini kabul eder. Kur'an ona şekil verir, ruhunu zenginleştirir.

Kur'an'ı eğitimin başka bir ifadeyle ilahi eğitimin ana hedeflerinden biri insanı yavaş yavaş aydınlığa ulaştırmaktır. Her ferдин doğuştan getirdiği tüm kabiliyetler, yetiştiği çevre ve aldığı eğitim onu aydın insan seviyesine ulaştırabilir veya ulaştıramaz. Biz de bu çalışmamızda günümüz insanın ihtiyaç duyduğu aydın insanın özelliklerini Kur'an ayetlerini rehber edinerek açıklamaya çalıştık.

“Anahtar sözcükler”; Kur'an'ı Kerim, Aydın insan, Eğitim

ABSTRACT

Every age and society and every individual have their own darkness. There is only one way to bring humans from darkness to light, and that is education. Education is the job of solving problems that appear, raising intellect, thinking, producing, and enlightening people. The concept of the enlightened human in history has deeply engaged humanity. Divine revelation and philosophy have focused on this issue as well.

Knowledge is a divine light. Where there is no intelligence and knowledge there is darkness. Because intelligence and knowledge are a light. People who pursue knowledge, which combine knowledge with the human mind and heart, pour the power called reason into the universe and are enlightened; making their societies enlightened as well. An enlightened person opens their heart to the Qur'an and accepts its guidance. The Qur'an shapes them and enriches their soul.

In other words, one of the main objectives of divine education is to gradually bring a person to light. All the talents that an individual has from birth, the environment in which they were raised, and the education they receive are all factors that can make a person reach or not reach enlightenment. In this study, I tried to explain the characteristics of an enlightened person needed by today's people using Qur'anic verses as guidance.

“Key Words”; Holy Qur'an, Enlightened Person, Education

ÖNSÖZ

Hamd, kainatı yaratan, geliştiren ve yöneten, onda bulunanları türlü nimetlerle rızıklandıran, Allah'a salat ve selam alemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz (s.a.v.)'e, onun aile halkına ve ona tabii olanlara olsun.

Tarihte “aydın insan” kavramı insanlığı derinden meşgul etmiştir. İlahi vahiy ve felsefe bu konu üzerinde durmuştur. Çalışmamızda aydın insan kavramının felsefede ne olduğunu, Kur'an'a göre özelliklerinin neler olduğunu analiz ederek insanların faydasına sunmayı amaçladık. Aydın insan, kendi tarihsel ve toplumsal konumunun bilincinde, içinde yaşadığı toplumun problemlerinin farkında olan, bu özelliklerinden dolayı da topluma öncülük etme rolünü üstlenmiş insandır. Problemler insanlık için bir karanlıktır. Bu karanlıkları Kur'an'ın nuruyla aydınlığa kavuşturan aydın insandır. Bu noktadan hareketle, din eğitimi açısından Kur'an'a göre aydın insanı konu edinmiş bulunmaktayız. Öncelikle temel hedefimiz nasıl bir insan olmamız gerektiğini Kur'an'ı Kerim çerçevesinde anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi aşamasında gerek konunun tespitinde gerekse çalışma esnasında satır satır, kelime kelime araştırmayı dinleyerek her aşamasında bana yardımcı olan, kendisiyle çalışmaktan ve öğrencisi olmaktan bahtiyar olduğum değerli danışmanım Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI'ya şükranlarımı arz ederim. Kendisine Yüce Allah'tan sağlıklı uzun ömürler ve iki cihan saadeti diliyorum. Çalışma esnasında değerli fikirleri ile destek olan Dr. Öğrt. Üye. Ramazan GÜREL'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışma boyunca maddi manevi desteğini her zaman hissettiğim eşim Hakan ÇAVDAR, çocuklarım ve değerli aileme teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak beni yaratan, yoktan var eden, bu ilimle beni meşgul eden RABBİME teşekkür ediyorum. Rabbimden kendisinin razı olduğu aydın insanlardan olmayı talep ediyorum.

İstanbul,2019

Hatice ÇAVDAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amaç ve Önemi	1
C. Araştırmanın Metodu	1
D. Konuyla İlgili Çalışmalar	2
E. Kavramsal Çerçeve	3
1. Aydın Kavramı.....	3
2. Sözlük Anlamı.....	4
2.1 Batılı Aydınlarla Göre Aydın Tanımları.....	6
3. Aydınla İlgili Yakın Kavramlar.....	8
3.1. Münevver ve Entelektüel Kavramları.....	8
3.2. Alim/ Bilgin Kavramları.....	11
BÖLÜM 1	14
TARİHSEL SÜREÇTE AYDINLANMA FELSEFESİ.....	15
A. BATI AYDINLANMASININ DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ.....	15
BÖLÜM - II.....	24
KUR'AN'A GÖRE AYDIN İNSAN.....	25
A. Akletmek	25
B. Kalp yani Gönül Ehli Olmasıdır	36
1. İnsanın Gönül Gözü Nasıl Açılır?	36
C. Aydın İnsan Basiret Sahibidir.....	38
D. Aydın İnsan Takva Sahibidir	41
E. Aydın Bilge İnsandır.	48
F. Aydın Kimi, Neyi, Nasıl Seveceğini Bilen İnsandır	51

G. Aydın İnsan Ahdinde Durur/Vefalıdır.....	57
H. Aydın, Sabreden İnsandır	61
I. Aydın Dengeli İnsandır	64
İ. Aydın Araştıran ve Eleştiren İnsandır	66
SONUÇ	70
KAYNAKÇA.....	75

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhisselam

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

c. : Cilt

c.c.: Celle celaluhu

çev : Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

haz. : Hazırlayan

H.z. : Hazreti

md. : Maddesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

MÜİFAD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Terc.: Tercüme

ts. : Tarihsiz

vd. : Ve devamı

yay. : Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A.Araştırmanın Konusu

Kur'an'a göre aydın insanın kim olduğunu sürekli kullanılan ancak anlamı üzerinde ittifak edilemeyen aydın kavramının özellikleri ve en önemlisi de Kur'an'ı Kerim çerçevesinde taşıması gereken niteliklerin ne olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

Evrenin özü konumunda olan insanoğlu, kendisine verilen eşrefi mahlûkat payesini, hayatının her safhasında muhafaza etmek zorundadır. İnsanlığın eğitimi için gönderilen yüce kitabımız Kuran'ı Kerim bunun formülünü vermektedir. Referansımız ve ana kaynağımız Kur'an'dır. Tezimizde hedefimiz bu soruların cevaplarını din eğitimi çerçevesinde bulmaya çalışmaktır.

B. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Tezimizin amacı, aydın kavramının geniş bir şekilde anlatmak ve bunu din eğitiminin amacı haline getirmektir. İnsanlık devamlı olarak aydınlığı arıyor. Aydınlığın ne olduğunu ve insanın ona nasıl ulaşacağını anlatma amacındayız. Aslında tezin amacı ile konusu müşterek bir alanda yürümektedir. Yüce Allah'ın Kur'an'ı göndermesinin amacı aydın Müslümanı yetiştirmektir. Aslında genel anlamda bütün insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktadır. Özel anlamda karanlığın içinde kalan Müslümanı değil aydınlığa uzanan Müslümanı yetiştirmektir.

C. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızı yaparken düşüncelerimizi ve bakış açımızı Kur'an üzerine temellendirdik. Bununla birlikte Felsefe ve eğitim bilimleri kitaplarından istifade

edilmiştir. Araştırmamız dökümantasyon metodu kullanılarak yapılmıştır. Konu ile alakalı kurduğumuz kitap, makale ve tezler incelenmiştir.

Araştırmamızın giriş bölümünde “aydın” kavramına yakın kavramlar, birinci bölümünde tarihsel süreçte aydınlanma felsefesi ve ikinci bölümde ise konumuzun ana teması olan Kur’an’a göre aydın insan kavramı ayetler ışığında anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanılmaya mümkün merteye özen gösterilmiştir.

D. Konuyla İlgili Çalışmalar

Araştırmamızın asıl kaynağı Kur’an’ı Kerim’dir. Çalışmamızın birinci bölümünde Aydınlanma Felsefesi ve tarihi kısmını açıklarken konuyla alakalı olarak Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü Anabilim dalı Başkanı Prof. Dr. Kadir Çüçen Bey’le görüşülerek konu hakkında kendisinden gerekli bilgiler almaya çalışılmıştır. Kendisinin tavsileri üzerine Nejat Bozkurt’un Almanca’dan çevirisini yaptığı Kant’ın “Aydınlanma nedir?” adlı makalesi ve bu konu üzerine yazılmış makaleler okunmuştur. Ayrıca Ali Şeriatî’nin aydın konulu çeviri eseri, konuya paralel çeviri makale ve kitaplarından faydalanılmıştır.

İkinci Bölüm araştırmamızın esas bölümü olup, bu kısımda önce konuyla ilgili ayetler tek tek tespit edilip yazılmış, akabinde ilgili ayetler Bayraktar Bayraklı’nın Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri ve konu ile alakalı kitapları gazete, dergi makaleleri büyük bir titizlikle okunmuştur. Ayetlerin tefsirinde Elmalı Hamdi Yazır’ın Hak dini Kur’an Dili tefsirinden ve Kur’an Yolu Tefsirinden faydalanılmıştır. Son olarak Eğitim, özel de din eğitimiyle ilgili yazılmış tez ve makaleler dikkatlice okunarak konumuzla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Öncelikli temel hedef Allah’ın kelamını daha doğru anlamaya çalışmak, aydın insan başlığı altında hayatımıza uyarlamak, Kur’an’ın anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı yapmaktır. Her türlü mükemmellikten uzak olan bu çalışma bütün eksikleriyle görüş ve önerilere açıktır.

Konuyla ilgili istifade ettiğimiz kaynaklardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Bayraktar Bayraklı, “Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri”, “Kur’an’a Göre Müslüman Şahsiyeti”, “Kur’an’da Değişim- Gelişim – Kalite Kavramları”
- “Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri”
- A. Kadir ÇÜÇEN, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (ilke) Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı 83. Yılı Özel Sayısı”
- Ali Şeriatî, “Aydın”
- Hüseyin Emin Sert, “Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları”

E. Kavramsal Çerçeve

1. Aydın Kavramı

“İnsan hayatı boyunca, anılan iki kutup arasında sürekli mücadele ederek; psikolojik, sosyal ve ahlâkî şahsiyetini kazanmağa çalışır. Varoluş, zıtlıklar halinde tecelli eder ve evrendeki nizam ve ahenk, bu zıtlıkların eseridir. Nitekim hayat ve ölüm, sıcak ve soğuk, kuvvet ve zayıflık, kadın ve erkek, gece ve gündüz olmaksızın, evrende hayatın devam etmesi düşünülemez.”¹ İnsan, karanlık ve aydınlık, iyilik ve kötülük doğru ve yanlış, güzel ve çirkin hak ve batıl gibi zıtlıkların dengelendiği, ilahi nizamın bir parçasıdır.

Aydın’ın tarifini yapmadan önce; bu zıtlıkları göz önünde bulundurulması lazımdır kavramlar zıttı ile bilinir. Gece olmazsa gündüzü, karanlık olmazsa aydınlığın ne demek olduğunu bilemeyiz. Aydınlık karanlığın zıttıdır. Aydınlık ışıktır, nurdur. Aydın deyince ışığı nuru anlarız. Nurun yani ışığın karanlığı gideren bir özelliği vardır. Karanlığı giderince nesnelere tanırız, renkleri fark ederiz ve önümüzü görürüz. Onun için aydın insan önündeki yolu gören düşmanını dostunu tanıyan Allah’ını bilen faydalı ve zararlıyı gören iyiyi kötüyü ayıran hakla batılı fark eden insandır.

¹ Hüseyin Emin Sert, **Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları**, İstanbul, Bilge yay., 2004, s. 45

2. Sözlük Anlamı

“Aydın” sözcüğünün sözlük anlamı öğrenim bilgisi görgüsü olan kimse olarak verilmektedir. Kamusi Türki’de “aydın” kelimesi “okumuş kültürlü, ileri fikirli münevver” şeklinde mana verilmiştir.² Büyük Türkçe sözlükte ise “aydın” kelimesi şöyle anlamlandırılmıştır: “Işıklı aydınlanmış, kültürlü, bilgili; münevver” şeklinde tanımlanmıştır.³

Mustafa Acar ve Ömer Demir’in hazırladıkları sözlükte aydın, entelektüel, münevver kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır. Aydın (entelektüel); “ Zihinsel faaliyetle yoğun olarak meşgul olan, hakikatin peşinde koşan insan” veya “Kendi tarihsel ve toplumsal konumunun bilincinde, içinde yaşadığı toplumun problemlerinin farkında olan, bu özelliklerinden dolayı da topluma öncülük etme rolünü üstlenmiş insan”⁴olarak tanımlanmaktadır.

Ali Seyyar’ın hazırladığı sözlükte aydın, entelektüel, âlim, arif kavramları eş anlamda kullanmaktadır. “Kendi sosyal değerleriyle barışık olan, toplumun kültürel, sosyal ve fikri gelişimine yardımcı olan ve bunun içinde hâkim iktidarı ve ideolojiyi eleştiren zihni meşguliyetleri yoğun insan” veya “ Toplumun sosyal sorunlarını bilen, bu sorunların çözümüne yönelik orijinal veya alternatif çözüm stratejileri geliştiren, içinde yaşadığı topluma hizmet etmek isteyen, topluma öncülük edebilen, bireysel olarak bağımsız ve özgün fikirler-ürünler vermeye çalışan insan” olarak tanımlanmaktadır.⁵

Aydını tek bir tanımla izah etmek mümkün değildir, aydın dendiğinde kast edilen manalar her toplumun tecrübeleri farklı olduğu için farklı anlamlar içerir. Bu yüzden tek bir tanım altında toplanamaz. Birbirinden farklı sonuçları olduğu için tarihsel olarak izini sürdüğümüz aydın tanımını yaparken, incelediğimiz bölge ve ülkelerin kendi deneyimlerinden yola çıkarak meydana gelmiş farklı tarihsellikler de göz önünde bulundurulmalıdır. Aydın kavramı ilk kez batıda kullanılmaya başlamıştır. Batı kökenli olduğu için aydın kavramı batıdan aydın felsefesi olarak yayılmıştır. Aydın “intellect”

---

² Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki (Türkçe sözlük)**, İstanbul, Tercüman yay. 1985,cilt 1, s. 72

³ **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005, s. 157

⁴ Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Adres yayınları

⁵ Ali Seyyar, **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri**, Değişim yayınları

kelimesiyle bağlantılıdır. Beyin, zihin, akıl, kudret, idrak ve uyanıklık anlamına gelir. Bu sebeple aydın fikir işçisi olarak tanımlanabilir.⁶

Token Dereli'nin tanımı ise şöyledir; "Aydın somut olayların üstüne yükselip, soyut düzeyde düşünebilen, toplumun temel yapısı, sorunları ve değerleriyle meşgul olup, başlıca sosyal, ekonomik ve politik gelişmeleri eleştirebilen, genellikle kabul edilmiş görüşleri, açıklama tarzlarını, varsayımları tahlil ve tenkit edebilme, bunlara bir şeyler katabilme veya hiç olmazsa, bu görüşleri açıklama biçimlerini veya faaliyetleri yorumlayabilme gücüne sahip kimselerdir."⁷

"Ziya Gökalp der ki; Halka doğru gitmek ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin güzideleri adı verilir. Güzideler yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla beraber halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lazım gelenler bunlardır. (Türkçülüğün Esasları) Anlaşıyor ki Gökalp'e göre münevverin iki vasfı var;

- 1- Yüksek tahsil görmek
- 2- Halktan kopmak"⁸

Elli altmış yıl öncesine kadar üniversiteyi bitirmek, entelektüel olmanın ilk şartıydı. Günümüzde ise bu yeterli olmayıp bilimsel keşif ve yenilikler yapmak münevver olmanın öncelikli şartı olmuştur."⁹

Ali Şeriatî'ye göre "Aydın kendi konumunu hisseden, tarihi, toplumsal konumundan haberdar olan ve sorumluluk üstlenen insandır. Sınırlı ve durgun olmayan, donuk düşünmeyen, aydın ve açık düşünen, kendi zaman ve konumlarını, ülkelerinin durumunu ve toplumlarında meydana gelen meseleleri ayırt eden, analiz edebilen, akıl yürütebilen ve başkalarına anlatabilen insanlar 'Aydın'dırlar. Aydınlar kendi toplumunun sorunlarını kendi benliklerinde sonuna dek hissedebilen kimselerdir."¹⁰

⁶ Evren Altınkaş, "Batıda Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye'de aydın kavramının gelişimi", **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

⁷ Kenan Çağan, **Entelektüel ve İktidar**, Ankara, Hece Yayınları, 2005 s. 9-22

⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.46

⁹ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 20

¹⁰ Ali Şeriatî, **Aydın**, Fecr yayınları, Ankara, 2015, s.11

“Müslüman aydın, dini sorumluluğunun bilincinde, çağdaş fikri meselelerle uğraşan, geniş ufuklu, kendi toplumunu ve çağını tanıyan, kendini toplumun üstünde gören değil, halkıyla kendini özleştiren ve halkına haklı davasında kalemiyle destek olan kimsedir.”¹¹ Hem aydınlanan, hem de aydınlatan kimse gerçek aydındır. O, basiret ve feraset sahibidir. Milletın ve insanlığın zihnın, meselelerine ışık tutan bir rehberdir. Ona bu özelliklerinden dolayı münevver de diyebiliriz. Aydın insanları, bir ormanda yücelmiş dev bir ağaç ya da çıplak bir dağın başında tutunmuş bir ardıç, bir çölde vaha olarak görmek gerekir. Aydındaki meziyetler sayılabilir, fakat ölçülemez. Bu nedenle de aydını bilim adamından, bilgili adamdan farklı olarak ele almak gerekir. Bu bir alan bilgisiyle ya da meslek grubuyla sınırlı olmadığı için tanımı zordur. Bir ormanda göze çarpan bazı ağaçlar vardır, bir stepte diğerlerinden farklı ve güzel bir görünüme sahiptir. İşte aydın da farklı kategorilerde yer almış değerli insanların tanımı için kullanılır.¹²

2.1. Batılı Aydınlarla Göre Aydın Tanımları

Joseph Schumpeter, aydını tanımlarken şu ifadeleri kullanır: Entelektüelliğın tarifindeki güçlükten dolayı tarif edilmesi zor olan sosyal bir tiptir. Entelektüeller toplumun her tabakasından olabilir, köylü gibi, sanayi işçisi gibi ayrı bir sınıf değillerdir. Faaliyetlerinin büyük bir kısmı birbirlerini hırpalamaya harcanır. Kendi sınıfları olmayan sınıfların çıkarlarına öncülük ederler. Bununla beraber, ortak davranışları da vardır. Her diplomalı entelektüel değildir; ama yüksek bir öğrenim görmüş kimseler birer entelektüel adaydırlar. Entelektüelin en önemli özelliği olayları yaşamayıp dışarıdan seyrettiği için eleştiriciliktir ve eleştiridir. Schumpeter, aydınları, sorumlu olmadıkları bir düzene karşı harekete geçebilecek en uygun sınıf olarak görür. Kapitalizmin sonunun ancak aydınlar vasıtasıyla geleceğini düşünen Schumpeter, aydınları devrimci bir sınıf olarak tanımlamıştır. Kendi deyimiyle “toplumun her tabakasından kopup gelen” aydınlar, eninde sonunda “eleştirel”liklerini dinletecekleri bir grup ya da sınıf bulurlar. Moderniteden bahsetmeye başladığımız çağdan beri bu sınıf, bazen devlet aygıtları, bazen

---

¹¹Mehmet Metiner, **Sorunlarımızı Konuşmak**, Birleşik Dağ. İst., 1990, s.13

¹² Ali Demirsoy, ‘‘Aydın insan kime denir? ‘‘

https://issuu.com/alidemirsoy/docs/ayd_n_kimdir

özel girişimciler, bazen de farklı sermaye sahipleri olmak üzere burjuvanın çeşitli biçimleri olmuştur.

Paul Baran, aydını tanımlarken şöyle der: “ Bir aydın, özünde bir toplumsal eleştirmen; daha iyi, daha insani ve daha akılcı bir toplumsal düzenin kurulmasını önleyen engellerin tanımlanması, çözümlenmesi ve bu yolla aşılmasına yardımcı olmaya çalışan bir insandır. Böylece toplumun vicdanı, tarihin herhangi belirli bir dönemindeki ilerici güçlerin sözcüsü haline gelir. Bunun doğal sonucu olarak da, statükonun korunmasına çalışan hâkim sınıfça, bu sınıfın hizmetinde bulunan beyin işçilerince en iyi olasılıkla ütopyacı veya metafizikçi, en kötüsü de yıkıcı veya kışkırtıcı olmakla suçlanması, baş belası, fitneci, bozguncu olarak görülmesi kaçınılmazdır.”¹³

Edward Said’in tanımına gelince; “*Aydın, belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip bireydir*”.¹⁴ Bu tanımdan yola çıkarak, her kamunun kendine has bir aydını olduğunu ve bu aydının içinde yaşadığı kamusal sınırlarında o kamu için bir görüş ve tavır geliştirdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, tüm insanlık tarihi boyunca tek bir aydın tanımının yapılmasının imkânsız olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir.

Aydının izini sürerken, içinde yaşadığı toplumda duruşuyla ve söylemiyle öne çıkan ve kamunun vicdanı/sesi olmak ya da genel yargılara ters düşme pahasına gerçeğin sözcüsü olma işlevini yerine getiren bireyin izini sürdüğümüzün bilincinde olmalıyız.

Aydınların kavramsal tanımlarında toplumsal yapı, aydının toplum içindeki rolü ve aydının kişiliği üç önemli değişken olarak rol oynar. Karl Mannheim, aydınları “kısmen sınıfsız tabaka” olarak tanımlar.¹⁵ Buna göre, aydınların hiçbir toplumsal sınıfa tam bir bağlanmaları yoktur. Parsons, Merton, Lerner gibi toplum bilimcilere göre aydın

---

¹³ Evren Altınkaş, “ Batıda Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye’de aydın kavramının gelişimi”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

¹⁴ Edward Said, **Entelektüel: Sürgün**, Marjinal, İstanbul Ayrıntı Yayınları, 1995

¹⁵ Evren Altınkaş “ Batıda Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye’de aydın kavramının gelişimi”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

kültürel uzman rolünü oynamakta ve bu niteliği ile bir simge kullanıcı ve simge yaratıcı olmaktadır.

Jean Paul Sartre, aydını parçalanmış toplumların bir ürünü olarak görür ve onun parçalanmış toplumları içselleştirmiş olmasından dolayı onlara tanıklık ettiğini belirtir.

Ona göre aydın; “*kendinde ve toplumda, pratik doğruluğun araştırılmasıyla (içerdiği tüm normlarla birlikte) egemen ideoloji arasındaki karşıtlığın bilincine varmış olan kişi*”dir. Sartre’a göre aydının içinden çıktığı pratik bilgi uzmanları burjuvanın gelişimine ve ihtiyaçlarına uygun olarak ortaya çıkmışlardır. Sartre, pratik bilgi uzmanlarının egemen sınıf tarafından hem araştırma uzmanları hem de hegemonya köleleri yani geleneğin bekçileri olarak görülmekte olduğunu belirtir.¹⁶

3. Aydınla İlgili Yakın Kavramlar

Aydınla ilgili yakın kavramlar vardır. Bunları da tezimizde işlemek istiyoruz.

3.1. Münevver ve Entelektüel Kavramları ve Aydın

Münevver jön Türkler’den sonra Osmanlıca’ya girmiş bir kelimedir. Aydın kavramına karşılık olarak yirminci asrın ikinci yarısından sonra sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Batılılaşma sürecine paralel olarak bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmıştır..Her iki kelimenin de yaygın olarak kullanılması, Batılılaşma süreciyle doğrudan alakalıdır. Burada ‘toplumsal konum’ bakımından yeni bir sınıfa karşılayacak şekilde bir manalandırma vardır ve kast edilen grubun bariz özelliği Aydınlanma değerlerini toplumsallaştırma çabası göstermesidir. Dolayısıyla, aydın geleneğe karşı modernliği savunan kişi olmaktadır. Yani ‘ışık’ modernliğin ilke ve değerleri , ‘karanlık’ ise geleneğin ilke ve değerleri olmaktadır. “Entellektüel ise aydın kavramının içerdiği ölçüde bir değer yargısı barındırmamaktadır. Daha çok, toplumsal gerçeklik hususunda eleştirel düşünebilen ve toplumun benimsediği değerler noktasında farklı öneriler getirebilen eğitilmiş kişiyi karşılamak için kullanıla gelmektedir ve bir anlamda nötr bir

---

¹⁶ Jean-Paul Sartre, **Aydınlar Üzerine**, Çeviri: Aysel Bora, Can Yayınları, 1997

kelime olarak görülebilir.”¹⁷ “Oysa aydın, toplumsal, felsefi konuları yalnızca konuşup tartışmak değil; aynı zamanda, halkı canlandıran, uyandıran ve uyaran bir görev üstlenmiştir. “Sınırlı ve durgun olmayan, donuk düşünmeyen, aydın ve açık düşünen, kendi zaman ve konumlarını, ülkelerinin durumunu ve toplumlarında gündeme gelen meseleleri ayırt eden, analiz edebilen, akıl yürütebilen ve başkasına anlatabilen insanlar ‘Aydın’dırlar, ‘clairvoyant’dırlar”. Entelektüel kimdir, toplumla ilişkisi nasıldır, aydın ile entelektüel aynı mıdır, entelektüel ve aydın farklı kategorilerse özellikleri nelerdir? Bu sorular aydın ve entelektüel üzerine düşünce üretenler tarafından yorumlanmıştır.

Entelektüel, sanat edebiyat gibi alanlarda faaliyet gösteren herkesin ortak özelliğidir. “Bundan dolayı her akıllı insan yani tefekkür, zekâ ve kavrayışı hayatta ve toplumda diğer özelliklerinden daha belirgin olan herkes entelektüeldir.” Bir başka deyişle entelektüel, zihin işleriyle uğraşandır. Onun toplumdaki diğer insanlardan farklı kılan özelliği zihinsel üretimle meşgul olmasıdır. “Şair ve yazarlar gibi beyin işçilerine yani zihinsel faaliyet yapanlara ‘entelektüel’ denir¹⁸”

Aydın ve entelektüel kavramlarını aynı anlamda kullanmak da yaygın bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Acar ve Ömer Demir’in hazırladıkları sözlükte aydın, entelektüel, münevver kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır. Aydın (entelektüel); “Zihinsel faaliyetle yoğun olarak meşgul olan, hakikatin peşinde koşan insan” veya “Kendi tarihsel ve toplumsal konumunun bilincinde, içinde yaşadığı toplumun problemlerinin farkında olan, bu özelliklerinden dolayı da topluma öncülük etme rolünü üstlenmiş insan” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹

“Entelektüel” kavramının sözlüklerimizdeki karşılıklarına bakacak olursak; Şemsettin Sami’nin Kamusi Türki isimli eserinde;

1-İyi tahsil görmüş, fikri meselelere ilgi duyan kimse münevver

---

¹⁷ Kürşat ATALAR, “Aydın kimdir? Âlim kimdir?” ,**Ümran Dergisi**, (Ocak 2016), s. 46

¹⁸ Yavuz Yılmaz, “Ali Şeriatî Düşüncesinde Aydın ve Entelektüel”, **Ufkumuz Haber.com**, (21.02.2019)

¹⁹ Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Adres yayınları

2-Fikri meselelere ilgili şekilde tanımlanan entelektüel kelimesine Büyük Türkçe Sözlükte merak neticesi veya meslek icabı fikri meselelerle uğraşan kişi münevver, aydın şeklinde mana verilmiştir.²⁰

“Fransızca ‘entelektüel’ kelimesinin tarihi kökeni ve doğuş kaynağına indiğimiz zaman, karşımıza “varlığın düşünceden doğduğunu, aklın sezgi ve iradeden üstün olduğunu ileri süren” ve zihni, bilginin ve aksiyonun tek prensibi ve rehberi kabul eden felsefi bir doktrin” çıkıyor.²¹ Entelektüel, işte bu doktrin ve görüş çerçevesinde zihin ameliyesindeki “fikir işçisi” oluyor. O halde aydın, Sabri F. Ülgener’in tanımladığı gibi “Alelade okuryazar olmanın üstünde, kafası ile iş gören ve bilhassa kafa ürünü ile geçinen kişi demektir.”²²

Aydın ve entelektüel arasındaki fark; entelektüellerin yaptıkları işi meslek olarak yapmalarındır. Örneğin; şair, yazar din bilgini entelektüel olabilir ama aydın olmayabilirler.

“Aydın, bir ferдин düşünme bakımından sıfatı iken entelektüel, ferдин meslek bakımından sıfatıdır, bu kurala göre bazı aydınlar entelektüel iken bazıları değildir.” Bir kişi sadece ideolojileri öğrendi ve belli bir alanda bilgi sahibi oldu diye aydın sayılmaz Aydının toplumda dönüştürücü rolü üstlenmesinin şartı, topluma yol ve hedef göstermesidir. Ayrıca onları bilinç sahibi kılması ve kısaca onlara önderlik yapmasıdır.²³ Mustafa Miyasoğlu’nun ifade ettiği gibi “Hayatın manası, yaratılış hikmetimiz, ölüm, ölüm ötesi gibi konuları parantez içine alarak ilgisi dışına çıkaran pozitivist mantık, hem eğitim kurumlarını hem de yayın organlarının çoğunu baskısı altına almış durumda.”²⁴ Son yüzyılın en önemli mütefekkir ve gerçek aydınlarından olan rahmetli Cemil Meriç, Kırk Ambar’da şöyle ifade etmiştir. “Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan, mukaddes olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi”dir.

²⁰ Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki (Türkçe sözlük)**, s. 284

²¹ S. Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Akçay yayınları, s. 176

²² S.Sabri Ülgener, **Zihniyet Aydınlar ve İzmler**, Mayas Yayınları, s. 65

²³ Yavuz Yılmaz, a.g.m.

²⁴ Mustafa Miyasoğlu, “Aydınların Cahilliği”, Mili gazete kültür sanat sayfası (9 Ocak 1996)

Aydını aydın yapan, uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan öğrenme merakıdır.

Acaba herhangi bir ilim ve teknik dalında yetkili olanlara ve ansiklopedik bilgi sahibi olan malumat furuşlara “aydın” denebilir mi? Kendine has hiçbir fikri olmayan, formül haline gelmiş işporta fikirleriyle düşünen ayaklı kütüphanelere münevver demek zordur.” Diyor Peyami Sefa ²⁵ Demek ki, tahsilli olmakla “aydın”, “münevver” olmak birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Ciddi bir tahsil görmediği halde aydınlıkta yaşayan çok münevverler bulunabileceği gibi, bedeviyeti sırtından atamamış dar görüşlü, dar düşünceli okumuşların sayısı da az değildir. Bu tip insanlar, gerçek bir fikir adamı ve aydın değil, Mehmet Akif Ersoy’un dediği gibi “mütefekkir geçinenler” olabilir. Aydın ile diplomalıları yığını ayrı ayrı şeylerdir. ²⁶

3.2. Alim/ Bilgin Kavramları ve Aydın

“Bir de “âlim” ve “bilgin” kavramları birbirine karıştırılmaktadır. “Âlim” kavramı sözlüklerde “ilim sahibi, çok bilgili”, “bilen, bilgiç” gibi anlamlarla karşılanmıştır. “Bilgin” kavramı ise “çok derin bilgisi olan kimse” anlamıyla “âlim” karşılığı olarak da kullanılmıştır.²⁷” Hz Peygamber (s.a.v.) bir Hadis-i Şerifinde ulemayı, kendi davasının varisleri olarak tanımlamaktadır.²⁸ O halde âlim, sadece bilgili bir insan değil, bildiğiyle amel eden bir insandır. Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’de, bildikleriyle amel etmeyen, ilmiyle gururlanan çok bilmiş insanlarla ilgili olarak “kitap yüklü merkep” tabiri kullanılmaktadır. (Cuma 5) Âlimin en önemli vasfı, dini ilimlerin taşıyıcısı ve tatbikçisidir. “Bilgin” kavramı, “aydın”dan da çok farklıdır. Bilginin en belirgin özelliği, belirli bir bilim alanında bilgili ihtisas sahibi olmaktır. Ali Şeriatî’nin belirttiği gibi “Onun görevi var olanı tanımak, tarif etmek, daha fazla imkânı meydana getirmektir. Oysa aydın fedakârlığı öğretir ve topluma asıl yönünü gösterir, tereddütleri kaldırır, varoluş damgasını basar ve hareket yolunu aydınlatır”²⁹. Aydın entelektüelden farklı olduğu gibi herhangi bir alanda kendini geliştirmiş olan bilginden de farklıdır. Bilgin yorum getiren

²⁵ Peyami Sefa, **P Safa’dan Seçmeler** Yağmur yayınları İt. 1976 s. 47

²⁶ Ahmet Sezgin, ‘Aydın, Entelektüel, Entel, Münevver ve âlim kavramları Üzerine’ Ay Vakti dergisi, 148. sayı, mart-Nisan 2014, s. 5

²⁷ Şemsettin Sami, **Kamusi Türki (Temel Türkçe sözlük)**, Tercüman Yay, İstanbul 1985, cilt 2 s. 32, 124

²⁸ Tirmizi, Asım-el-Velid b. Cemil-Kesir b. Kays-Ebu’d Derda

²⁹ Ali Şeriatî, **Medeniyet ve Modernizm**, s. 145

olayları açıklamaya çalışan, bu özellikleriyle insanı rahatlatan bir özelliğe sahiptir. Oysa aydın problemleri sadece tespit etmez, aynı zamanda nasıl olması gerektiğini söyler ve topluma önderlik eder. “Bir kişiyi, bilgisinin çokluğunu vurgulamak istediğimiz zaman ‘âlim’, bilginin cehaleti ortadan kaldıran ve nurlandıran bir şey olduğunu vurgulamak istediğimiz zaman ‘aydın’, düşünme melekesinin gelişmişliğini vurgulamak istediğimiz zamanda ‘entelektüel’ demek en doğrusudur. Çünkü bildiğimiz gibi, Kur’an, bizzat kendisine, yerine göre nur, yerine göre Furkan, yerine göre şifa ve hatta yerine göre çok okunan anlamında Kur’an demektir, yerine göre bir kişi bir aydın, yerine göre bir entelektüel yerine göre de bir âlimdir. Tabii ki her aydınım diyene aydın denilmez, her âlimim diyene de âlim denilmez! Kuran “Allah’tan ancak âlimler korkar” (Fatır 35/28) diyor. Peki, kimdir bu âlimler? Üç beş kitap okumuş herkes bu kapsama girer mi? Hatta herhangi bir konunun uzmanı olup başka konularda bilgisiz olan kişiler bu kapsama girer mi? Belli ki burada, kastedilen ilim Allah korkusu doğuracak olan ilimdir bunun gereğince olmasını istiyorsak, bir kişiye âlim demek için yetkinlik kriterlerine son derece önem vermemiz gerektiğini düşünmek zorundayız.”³⁰

Atalar’ın yukarıda aldığımız metinde Allah korkusunu doğuracak ifadesi Allah’a saygıyı doğuracak şekilde olmalıdır. Çünkü Fatır suresinin 28. Ayetinde yer alan; “Allah’a ancak ilim adamları saygı duyar.” İfadesindeki haşyet’in birincil anlamı saygı duymaktır. Aydınla alim arasındaki farka gelince; alim olayları yorumlamaya ve açıklamaya çalışan, insanı rahatlatan bir özelliğe sahiptir. Aydın’a gelince problemleri sadece tespit etmez, nasıl olması gerektiğini söyleyip en önemlisi de topluma önderlik eder. “Aydınlar, ulemayı eksik kaldıkları noktaları tahkim ve tekmil ettikleri sürece fonksiyonel, âlimler de aydınları eksik oldukları konularda tahkim ve tekmil ettikleri sürece işlevseldirler. Birbirlerine sırtlarını dönmeleri halinde her iki kesimde fonksiyonel olmaktan çıkacağına hiç kuşku yok.”³¹

---

³⁰ Kürşad Atalar, Aydın kimdir? Âlim Kimdir? Ocak 2016, s. 46

³¹ Ahmet Sezgin. “Aydın, Entelektüel, Entel, Münevver ve alim kavramları Üzerine” Ay Vakti dergisi 148. Sayı, mart-nisan 2014, s. 6

Bu açıklamamızdan sonra tezimizi iki bölüme ayırıyoruz.1. Bölümde Tarihsel Süreçte Aydınlanma Felsefesi ve 2. Bölümde ise tezimizin merkezi konusu olan Kur'an'da Aydın kavramını ele alacağız.

BÖLÜM 1

TARİHSEL SÜREÇTE AYDINLANMA FELSEFESİ

Tarihte “aydın insan” kavramı insanlığı derinden meşgul etmiştir. İlahi vahiy ve felsefe bu konu üzerinde durmuştur. Biz şimdi batı kültüründe düşünce tarihinde aydın insan kavramı nasıl ele alınmış olduğunu açıklayacağız. Tezimizin 1. Bölümünü bu konuya tahsis ediyoruz.

A. BATI AYDINLANMASININ DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ

Çeşitli dillerde aydınlanma terimine farklı karşılıklar verilmiştir. Örneğin İngilizcede Enlightenment, Fransızcası l’age de lumueures; Almancası Aufklärung diye ifade edilmiştir. Arapça da Kur’ani anlamda ise Rabbından bir aydınlık üzerinde olmaktır. (Zümer, 22)

Tarih boyunca varoluşun anlamını sorgulayan akıl insanlar tarafından “Aydınlanma nedir?” sorusu sorulmuştur. “Bir çoğu toplum tarafında karşılaştığı sıkıntı ve dışlanmalara rağmen kendilerini bir cevap bulmaya adanmışlar ve yine birçoğu yaşamlarını bu yolda insanlık için feda etmişlerdir. Onların zahmetli arayışları; kendini bilmeye, evreni bilmeye ve bilgiye duydukları açlıkla sorular sormuşlardır. “Ben kimim? Neden buradayım? Nereye gidiyorum? Yaşamın anlamı nedir?” bu sorulardan birkaçıdır.”³² Modernleşme denilen sürecin oluşumunu Rönesans ve reformlarla başlayan gelişmeler başlatmış, aydınlanmacılıkla en üst noktaya ulaşmıştır. Aydınlanma diğer bir deyişle köklü bir zihin değişikliği anlamına gelmektedir.

“Aydınlanma felsefesinin genel anlamda aydınlanmacılığın her tür girişiminde akıl merkezli toplumsal düzenlemeler, dini merkeze alan yapının ve düzenlemelerin yerini almaya başlamıştır. Bu süreçteki hedef; özgürlük yolunda ilerleme ve mutluluk idealidir. Aydınlanma felsefesinin her tür girişiminin temelinde laiklik vardır. Laiklik,

---

³² Berk Yüksel, “Aydınlanma Nedir?”18 Ocak 2013, <http://www.derki.com/ezoterik/aydinlanma-nedir/> (6 Ocak 2019)

aydınlanma felsefesinin her tür girişiminde temelidir. Kant, aydınlanmacılığı, “aklı kullanma cesareti” olarak tanımlar.”³³

Kadir Çüçen batıda aydınlanmanın ne olduğunu ele almıştır:

“Aydınlanma, Avrupa da 1688 İngiliz devrimiyle başlayıp 1789 Fransız devrimiyle en üst noktasına erişen bir düşünce hareketidir. Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak niteleyebileceğimiz bu dönem batı uygarlığının tarihsel gelişiminin ve değişiminin düşünsel ve kültürel sonucudur. İlk önce İngiltere’de başlayan toplumsal değişim yani kapitalizmin doğuşu daha sonra Fransa’da özgürlük hareketi olarak devam etti.

Aydınlanma Çağı, batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerinin olduğu çağdır. Yeni insan her şeyden önce kendi aklını kullanma cesaretini gösteren bir özellikle donatılmalıdır.

18. yüzyıl Avrupa’ındaki bu değişimleri anlayabilmek için, öncelikle bu dönemin öncesindeki tarihsel süreci ve bu süreçteki olayları kavramak gerekir. Bu olayların temeli anlaşıldıktan sonra aydınlanmanın ne olduğunu ve neyi amaçladığı anlaşılır. Aydınlanma felsefesini daha iyi anlayabilmek için felsefecilerin, düşünürlerin , bilim adamlarının ve siyasetçilerin ortaya koydukları düşünceleri ele alıp açıklanabilir.

Batı uygarlığının 18. Yy. ’da vardığı Aydınlanma dönemi, aslında Orta Çağ’da gelişen tüm düşünce ve inançlardan kopuşun yaşandığı Rönesans dönemindeki düşünsel ve toplumsal değişimlerin üzerinde yükselir. O halde sorgulanması gereken öncelikle Rönesans ta ortaya çıkan değişimin ne olduğu ve nasıl bir değişim gösterdiğiidir.

15 ve 16. yy’da Avrupa insanı, Orta Çağ’ın dinsel ve geleneksel değerlerin kendilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamak için yeterli olmadığını anladı ve onların yerine yeni değerler oluşturma çabası içine girdi. İşte her şey insan için olmalıydı düşüncesi ile başlayan hümanizm anlayışı Orta Çağ’ın Tanrı yani din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklamasını dile getirmektedir. Böylece Tanrı devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir

---

³³ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, 1985, Remzi Kitapevi, s. 328

kozmooloji yerine fiziksel bir kozmooloji; insanın kul olarak görüldüğü bir toplum, devlet düzeni yerine insanın birey olarak kabul edildiği bir toplum düzeni öne sürülmeye başlandı. Bu değişim yalnızca düşünsel bazda olmadı, olgusal yani pratik alanda da kendini gösterdi. Dinde reformasyon hareketi ile Katolik mezhebin katı ve değişmez din yorumu yerine Protestanlığın daha ılımlı yorumlarına bıraktı.

Din temelli devlet anlayışından vazgeçilmeye başlandı. Onun yerine Rönesans döneminde ulus devlet anlayışı ön plana çıktı. Din temelli devlet anlayışından vazgeçmenin neticesi olarak da kul ya da ümmet idesiyle değil, insanlar ulus devletin bir bireyi olarak görüldü. Bireylerde böylece kişi olma hakkına sahip oldu. Bu düşünceye paralel olarak insanlar, yönetici, soylu ya da din adamı karşısında hak ve özgürlüklerini kullanarak özgür olmak isteklerini dile getirmeye başladılar.³⁴

Bu konuda Evren Altınkaş'ın açılımı şöyledir;

Rönesans aydını, çağıyla hesaplaşma içine girmiş ve insanlara akıllarını kullanmaları halinde başarabileceklerini anlatma yoluna gitmiştir. Gerek matbaanın bu dönemde yaygınlaşması, gerekse Protestanlık akımının ortaya çıkması gibi etkenler, Rönesans aydını dediğimiz kitlenin toplumsal bir harekete dönüşmesine yardımcı olmuş; Katolik Kilisesi başta olmak üzere, dönemin iktidar odakları sorgulanır hale gelmeye başlamıştır. Dönem boyunca etkili olan Hümanizmin, her şeyin merkezine insanı koyan anlayışı çerçevesinde bir araya gelen aydınlar sayesinde, insan odaklı düşünceyle birlikte doğal bilimlere yönelişi sağlanmıştır. Doğal bilimlere yöneliş, skolâstik düşüncenin kalıplarından çıkan aydınların bilimle uğraşmaları sonucunu doğurmuş ve Bilimsel Devrim adını verdiğimiz döneme geçilmiştir. Dönemin en önemli bilim adamlarından Isaac Newton'un "Devlerin omuzlarında durduğum için ilerisini görebildim" demesi bize Bilimsel Devrim'in uzun bir sürece dayalı bilgi birikimlerinin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bu dönemin bilim adamlarını öncekilerden farklı kılan şey metodolojik, bilimsel, matematiksel ve mekanik düşünebiliyor olmalarıydı. 17. yüzyıl boyunca Descartes, Galileo, Kopernik gibi bilim adamları matematik, fizik, astronomi gibi alanlarda çığır açan keşifler yapmışlar ve insan aklının rasyonel ve bilimsel olarak

---

³⁴ Kadir Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 83. Yılı Özel Sayısı

kullanılabilmesini sağlamışlardır. Oxford, Cambridge, Bologna ve Paris Üniversitelerindeki eğitim sayesinde hızla yayılan bu yeni bilim anlayışı ve öğretisi, Galileo, Descartes ya da Newton yeni buluşlarıyla ilgili bir eser yayınladıklarında, yaygınlaşmaya başlayan matbaa sayesinde onların buluşlarına cevaplar da büyük bir hızla yayılmaya devam ederek bilimsel bir literatür oluşturdu. Bilimsel Devrim sayesinde insanoğlunun gelişme sürecinin mükemmelliğe doğru giden aşamalı bir gelişim olduğu görüşü yaygınlaşmış; bilim adamlarının cesaretleri ve katkıları, modern aydınının oluşum sürecinde önemli bir rol oynamıştır.³⁵

Kant ise kimin aydın olmadığını açıklayarak meseleye ışık tutar. Kant'a göre;

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapere aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır”³⁶

Kadir Çüçen batı filozoflarından üçünü ele alarak aydınlanmayı yada aydın insan tipini şöyle açıklamaktadır;

John Locke şöyle demektedir. John Locke meseleyi iki açıdan ele almaktadır. Birincisi, onun bilgi/epistemolojik anlayışına bağlı metafizik ve bilim anlayışı doğrultusundaki aydın insan tipi; ikincisi ise onun siyaset felsefesi doğrultusunda tanımladığı birey ve devlet anlayışıdır. Locke, insan zihninin/aklının doğuştan boş bir levha gibi boş olduğunu ifade eder. Boş olması sebebiyle her öğrenilen bilginin deneyle öğrenilebileceğini savunur. Bununla ifade etmek istediği şey; insan her türlü bilgiye deneysel bir temelle ulaşmıştır, bu ulaşımı sağlayan insanın kendi aklıdır. Akli sayesinde bu bağlantıları kurabilir. Başka bir ifade ile, metafizik düşünceleri, batıl inanışları ve

---

³⁵ Evren Altınkaş, “ Batıda Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye’de aydın kavramının gelişimi”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

³⁶ Immanuel Kant ‘‘Aydınlanma nedir?’’ Nejat Bozkurt(çev.), Felsefe Yazıları- 1983

kilisenin öne sürdüğü din öğretilerinin doğruluğunu göstermesi bilimsel olarak mümkün değildir.

Bu sebeptendir ki aklın bilgi edinmesinde din, metafizik ve batıl inançlar yardımcı olamadığı gibi doğru düşünme içinde engeldirler. O zaman, din, metafizik gibi her türlü inancın terk edilerek aklın bağımsız ve özgür hareket etmesi için olanakların hazırlanması gerekir.

Dönemin tüm aydınlanma düşünürleri insanın mutlu ve rahat yaşamasının ancak ve ancak aklın egemenliğinde oluşan bilim anlayışıyla mümkün olduğunu savunur. Din ve metafiziği, bilimsel bilgi önündeki en büyük sorun olarak düşünürler. Kişilere bilimsel bilgi verilerek aydınlanmış akla sahip olacaklarını, aydınlanmış aklı kullanmanın da bireylerin ancak cesaretli olmalarıyla toplumda yaşama şansı bulabileceğini düşünürler.

Locke'nin istediği liberal hukuk devletidir. Liberal hukuk devleti demek; bireyin özgürlüğü, yaşama hakkını ve mülkiyet hakkını güvence altına almış devlet demektir. Bu, insanlığı sefaletten, hastalıklardan, her türlü kötülükten ve bilgisizlikten kurtaracak bir siyaset felseesidir. Onu için şöyle söyler;

Hukuk yalnızca insanların rızalarıyla oluşturulabilir. Çünkü yeryüzündeki geçerli olan hukuk insandır. Halkın rızasına dayanmayan bir hukuka ve otoriteye itaate hiç kimse zorlanamaz.

Dönemin anımsanacak Fransız düşünürlerinden biride Voltaire' (1694-1778)'dir. Voltaire John Lock'tan etkilenmiştir. Voltaire deist bir Tanrı anlayışına sahiptir. Deist düşünceye göre; Tanrı vardır ve evreni yaratmıştır, fakat evrenin işlerine müdahale etmemektedir. Bu tanrı anlayışı ile evreni, toplumu, devleti ve en temelde de insanı açıklama çabasına girer. İnsanlar kendi hayatlarını istediği şekilde belirleyebilir. İstedikleri gibi toplum ve devlet düzeni oluşturabilir ve bilim yapma gibi konularda özgürce davranabilirler. Çünkü insan toplumu ve doğayı bilecek yetilere sahiptir ki, bu da sahip olduğu akılla mümkündür. Yine aklı ile bilgisizliğini aşabilir ve özgürce düşünebilir. Doğada bu yeteneklere sahip tek canlıda insandır. Voltaire tüm kötülüklerin kaynağında bilgisizlik içinde bocalayan ve düşünmeyen, düşünme melekesini kullanmayan insan olduğunu düşünür. İnsanın yapması gereken; bilgi edinerek ve

düşünerek aydınlanmasıdır. Bu amaçla Voltaire büyük halk kitlelerine bilgi ulaştırmak için ansiklopedi çalışmalarına katılır. “Tanrıya bağlanan hiçbir kötülük olmaz” düşüncesini benimser. Hayat boyu aydın birey ve toplumların oluşması için, aklın ve bilimin öncülüğünü savunmuştur. Uygarlık, toplumun aydınlanması ile oluşur. Toplumun aydınlanması içinde bireylerin aklının aydınlanmasına ihtiyaç vardır.

Kant, akılcı ve deneyci görüşlerin tek başlarına insanı bilimsel bilgiye ulaştıramayacağı düşüncesiyle öncelikle insan aklının bilme koşullarını, daha doğrusu neyi bilip neyi bilemeyeceğini araştırır. Saf Aklın Eleştirisi adlı kitabında Kant, aydınlanma geleneğine uygun bir biçimde, metafiziksel bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki bağlantıyı kurar. Böylece insan aklının deneyden bağımsız olarak ortaya koyduğu bilgiler ile deneye bağlı olarak ortaya koyduğu bilgilerin sınırlarını ortaya koyarak bilimsel bilgi ile bilimsel olmayan bilgilerin birbirinden nasıl ve hangi ölçüte göre ayrıldıklarını gösterir. Bilimsel bilgiye kaynaklık eden saf aklın bilme olanaklarını, ilkelerini, sınırlarını ve ölçütlerini belirler. Kant’ın amacı Newton’ın fiziğine felsefi bilgi temelleri oluşturarak modern bilim ile felsefe arasındaki birlikteliği kurmak ve bu görevi de akla vermektir.

Çüçen’e göre; Kant’ın diğer bir amacı da, aydınlanmış ya da aydınlanacak birey için bir ahlak öğretisi oluşturmaktır. Çünkü insan aklı ile nasıl bilim ve doğa yasalarını ortaya koyuyorsa yine aynı akıl ile insan kendi bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyecek ahlak yasalarını da ortaya koyabilirdi. İşte Kant ve aydınlanmacı düşünürler bu kalkış noktasından yola çıkarak ahlak kuramları geliştirdiler. Böylece Kant, insan aklının evrensel ahlak yasaları koyabilme ilkelerini, olanaklarını ve ölçütlerini araştırdığı Pratik Aklın Eleştirisi adlı kitabını yazdı. Sonuç olarak Kant ve diğer aydınlanmacı düşünürler, insan aklının evreni kavrayabileceğini ve daha mutlu ve özgür yaşayabilecekleri bir toplum düzeni oluşturabileceklerini savundular.

Çüçen’e göre: Yeni insan ve toplum anlayışlarının inşası olarak Aydınlanmanın gerçekleşmesi için Aydınlanmacı düşünürlerin ortaklaşa kabul ettikleri temel ilkeler şunlardır:

- **Akılcılık:** Aydınlanmacılara göre sahip olunan akıl, onun işleyişine engel olacak dış faktörler oluşmadığı sürece hem doğru düşünmeyi ve hem de doğru eylemi

verecek bir kaynaktır. İnsan aklı sayesinde hiçbir kaynağa gerek olmaz. İnsan aklının her türlü rehberliği yapacak güçte olduğunu dile getirir. Yapılması gereken, aklın aydınlanmasıdır ve aydınlanmasına engel olacak her türlü unsuru ortadan kaldırıp bilimsel bir çevre oluşturması ile bu sağlanabilir. İnsan aklının doğruya ulaşmasına, bilgisizlik, yöntemsizlik, kilise ve bozulmuş inançlar, toplumsal sözleşmeye ve hukuka dayanmayan devlet, batıl inançlar, ön yargılar engel olur.

• **Bilimcilik:** “Aydın insan gerçeği ve doğruyu arayan ve onu bulmak için kendine bilimi rehber edinen bireydir” ilkesi aydınlanmanın bir diğer ilkesidir. Evrenin ve toplumun yasalarını verecek tek bilgi kaynağı bilimdir düşüncesi, Aydınlanmanın değişmez ilkesidir. İnsanlığın ilerlemesini, bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle eş tutan Aydınlanmacılara göre, insan bilimde ne kadar çok ilerlerse o kadar çok güç, mutluluk, huzur ve refah sahibi olur.

• **Aydınlanmış din:** Aydınlanma düşünürleri, aklın ve bilimin egemenliğinde ve kılavuzluğunda teist din anlayışına, kilisenin baskıcı öğretisine karşı çıkarak, dinde de yenileşmenin ve değişimin yani aydınlanmanın gerekli olduğunu savundular. Mucizeleri, batıl inançları ve çelişkileri içermeyen yeni din yorumları öne sürdüler. Özellikle deist din anlayışı, bir yaratanın yani Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte insanı evreni anlamakta ve yönetmekte kendi aklının egemenliğine bırakmaktaydı. Yine materyalist ya da ateist din yorumları da bu dönemin din anlayışları içinde yer almaktaydı.

• **Metafiziğin reddi:** Aydınlanma düşünürleri, bilimsel bilginin temelinde olgu, gözlem ve deneyin olduğunu ileri sürdükleri için doğal olarak metafizik öğretileri reddettiler. Böylece evrende ya da toplumda özsel ve ereksel nedenler aramak yerine nesnel, olgusal, maddesel nedenlerle olay ve olgular açıklandı.

• **İlerlemecilik:** Aydınlanmacılar bilim ve teknolojiadaki ilerlemenin yanı sıra tarihte de bir ilerleme olduğunu savundular. Onlara göre, insanlık tarihi düzgün doğrusal olarak daha iyiye doğru yani yoksulluktan zenginliğe; basitten karmaşıklığa; doğaya bağımlılıktan özgürlüğe, kısaca her alanda olumluya doğru gitmektedir.

• **İnsancılık:** Aydınlanmacı düşünürler, ilerlemenin insan için olması gerektiği görüşünde hem fikirdir. İnsan kendisi olma çabasını giderek daha çok

gerçekleştirmektedir. Doğal durumunu terk eden insan, toplumsal varlık olarak özgürleşmesini ve daha mutlu olmasını sağlayacak gelişimin sürdüreceği bir hümanizm içine girmiştir. Artık her şey daha çok bireyin mutlu olmasını sağlayacak olanakların yaratılmasına doğru gitmektedir. Toplum ve devlet, insan yani birey için vardır ve onun insanca yaşaması için gerekli olanaklarını sağlamakla yükümlüdür.

- **Bireycilik:** Aklını kullanma cesaretini göster” temel ilkesi aslında Aydınlanmanın temel bir ilkesinin de birey yani kişi olma olduğunu ifade etmektedir. Aydınlanma, düşünen, sorgulayan, bilen, araştıran ve eleştiren özgür bireylerin oluşmasıyla gerçekleşeceğini öne süren aydınlanmacılar, Descartes’in “Düşünüyorum o halde varım” ilkesiyle özneciliği savunmaktadırlar.

- **İnsan hakları ve özgürlük ilkesi:** Aydınlanma ancak insan hak ve özgürlüklerinin tanımlandığı, korunduğu ve yasal güvenceye alındığı toplumlarda gerçekleşeceği için, Aydınlanma düşünürleri bireyin haklarını, özellikle Locke’un temel ilkeleri olan “yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını ortaya koyacak ahlak ve politik sistemleri öne sürmüşlerdir. Böylece insan hak ve özgürlükleri aydınlanma döneminin bir sonucu olarak gelişmiş ve insanlığa mal olmuştur

- **Evrenselcilik:** Her şeyi akıl ve bilim ölçütü ile değerlendiren Aydınlanmacı düşünürler, evrenin ve toplumun yasalarını bulmakla da evrenselci bir anlayışı savunmaktalar. Bilimin, bilgi için tek kaynak; aklın doğruyu, iyiyi ve güzeli belirlemesi; insanlığın ve tarihin daha olumluya doğru ilerlemesi düşüncelerinin temelinde evrenselcilik ilkesi vardır. Bu ilkeye göre mutlak ve evrensel olan insan aklı tarafından bulunabilir ve tüm diğer insanlara eğitim yoluyla öğretilir. Kısaca insanlık evrensel olan ilkeler doğrultusunda yeniden oluşturulabilir.³⁷

---

³⁷ Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE), Atatürk’ün Doğumunun 83. Yılı Özel Sayısı

BÖLÜM - II

KUR'AN'A GÖRE AYDIN İNSAN

Birinci bölümde felsefede aydın insanın kim olduğunu; özelliklerinin neler olması gerektiğini açıkladık. Bu bölümde, tezimizin gereği Kur'an'a göre aydın insan ve onun özelliklerini ele alacağız. Bu özelliklerin tarafsız incelenmesiyle felsefeden gelen özelliklerin pek çoğuyla örtüştüğünü görme imkanımız olacaktır. Zaten yer yer bu karşılaştırmaları yapacağız.

A.Akletmek

Yüce Allah'ın yarattığı en büyük güç, akıldır. O insanı insan yapan ve dinin temelini teşkil eden, vahyin anlaşılmasını sağlayan ve insanı hayvandan ayıran bir güçtür.

“Akıl kelimesinin aslı Arapça'dır. Kur'an-ı Kerim'de akıl anlamını ifade eden pek çok kavram vardır. “Akıl”, “Lubb”, “Nuha”, “Hicr” ve “Mırra” gibi kavramlar da akıl manasına gelmektedir. Bu değişik isimler, aklın farklı görevlerini de belirlemektedir.

Akıl, anlamak bilmek, çocuk için anlayış ve temyiz çağına ulaşmak manalarını ifade etmektedir. Çelme takıp düşürmek, önlemek, diyet ödemek, sığınmak ve korumak anlamlarına da gelmektedir. İnsanı yanlışla götüren etkileri önleyen; insanın sığınacağı bir yer, kötülüklerden koruyan bir güç olmaktadır. İnsana gerçeği ve eşyanın hakikatini bildiren ve idrak ettiren bir yeti anlamında “a- ke- le” olarak kullanılır.

Akıl, hatanın hata olduğunu kendiliğinden anlamaktır. Demek ki akıl, kendine yönelip, kendini gözleyebilmektir. Kendine kıvrılıp, kendini anlamayı temin eden bir güçtür. Aynı kelime, “asmanın koruk vermesi” anlamını da ifade etmektedir. Bu manada akıl, ürün veren psikolojik güç olmaktadır. Aklın en önemli fonksiyonu, doğrunun yürümediği, suyun işlemediği kurak zihinlere su yürütüp yeşertmektir. Aklın çalışmadığı zihinler, çorak ve verimsizdirler. Akıl, girdiği yere can ve rahmet götürür. Akıl, sosyal ilişkilere ve gönüllere nur götürür, bilinç ve barış götürür.

“Devenin dizini büküp bağlamak” anlamını da ifade eden akıl, yanlış davranışların, nefsin ve kötü arzuların kontrol altına alınmasını, onların yakalanıp

bağlanmasını ve nihayet onların disipline edilmesini temin etmektedir. İnsanın insanlığını ortadan kaldıracak tüm düşmanlarını sarmaya getirip yıkması demek olan akıl, düşmana karşı en büyük silah olmaktadır.

“Birini memleketin bir yerine oturmaya mecbur etmek” manası ile “akıl”, nefsi olduğu yerde işlemeye ve oturmaya zorlayan güç, demektir. Kalp ile nefsi ayırıp kendi alanına hapseden ve onu oraya kapatan güç, akıl olmaktadır.

“Durdurmak” anlamına da gelen akıl, yanlış, nefsi ve şeytani engelleyen durduran faaliyettir. “Atmak, fırlatmak, ipeği büküp ibrişim yapmak, şekillendirmek, yavru doğurmak” gibi manalarıyla ise akıl, bilgiyi doğuran ve bilgi alemi ile bir bağ kuran, hakikate uzanan, insanı Allah’a bağlayan bir kudrettir. Bu işleviyle akıl, zorlukların dağına tırmanan insanın elindeki kesilmeyen ipin görevini yapmaktadır. Sosyal ve psikolojik problemlerin oluşturduğu kayalık dağlara tırmanmayı sağlayan ve insanı yücelere erdiren malzemeyi temin eden güce, akıl diyoruz.

“Kan diyeti ödemek” manasına da gelen akıl, kurban ettiği yanlışların diyetini de vermektedir. Akıl kendine kıvrılıp, kendine yöneldiği ve kendisini hissettiği için hatalarını görür. Allah’a ve insanlara karşı işlediğimiz günah ve hataların tövbesini ve özrünü yaparak, diyet öder. “İşlerde sabit olmak, isabet etmek”tir akıl; hüküm verirken isabet etmek, bir işi yaparken kalıcı bir iş üretmek gibi faaliyetleri temin etmektir.

“Saçlarını tararken, her darbeye akıl denir.” Saçları taramak, onlara bir düzen ve şekil vermek demektir. Akıl da insanın zihnine bir düzen ve bir şekil verir. Bu anlamda, taramak manasına gelmektedir.³⁸

Bayraktar Bayraklı’nın bu açılımını tezimize getirecek olursak şunu söyleyebiliriz: Aydın insan, aklını yukarıda verilen manaları insanın hayatına akıtan adamdır. Yani aydın adam hatasını anlayan, nefsinin disipline eden kendisine şeytan ve toplumdan gelen kötülükleri durduran, kendine kıvrılma manası ile aydın insan kendini gözleyen, hatasını görebilen, kendini kötülüklerden koruyan, gerçeklere ve Allah’a

---

³⁸ Bayraktar Bayraklı, **Kur’an’da Değişim –Gelişim-Kalite Kavramları**, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2007, 46- 47, (sadece aklın manaları İbn Manzur’dan alınmıştır.)

bağlanan adamdır diyebiliriz. Bütün bu meziyetler akli kullanma ile elde edileceği için aydın adam da bu meziyetlere sahip olabilmek için aklını kullanabilmektedir.

Aklın bir anlamı da anlamak olduğuna göre, dinlemek ve bilmek arasında anlamayı akıl sağlamaktadır. Onun için aydın insan hem dinlediğini anlayan onu bilgiye çeviren bilgiye çevirirken akılla yoğurmasını bilen adamdır. İşte Bakara suresinin 75. ayetinde, Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Onların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir zümre vardır ki, Allah’ın kelamını dinlerler, onu anladıktan sonra, bunu bile bile tahrif ederlerdi.”*³⁹ Ayette yer alan “anladıktan sonra” “onu aklettikten sonra” demektir. Yusuf Suresinin 2. ayetinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayet şöyledir; *“Muhakkak ki, biz onu anlayasınız diye Arapça bir kitap olarak indirdik.”*⁴⁰ Bu ayette Yüce Allah kitapla anlamak anlamına gelen akli beraber kullanmaktadır. O zaman din eğitimi demek akılla kitabı yan yana getiren ve o kitabı anlayan aydın insanı yetiştirme faaliyeti demektir. Demek ki aydın adam, aklını ilahi kanunla yani tabiat kanunlarıyla ve Kur’an’ı Kerim’le bir araya getirip hayata uyarlayan adamdır.

Yüce Allah aydın insanı yetiştirmek için önce ona anlaması için akli vermiş sonra ilahi vahyi ona göndermiş ve tabiat kanunlarını araştırmasını istemiştir. Onun için aklını çalıştırmayan insan; midesi olmayan insana benzer yani gıda alamaz. Akıl da tabiat kanunlarını inceleyip anladıktan sonra, ilahi vahyi anlarsa o zaman manevi gıda almış olacaktır.

Düşünmek anlamıyla akla baktığımız zaman, Bayraktar Bayraklı’nın Kur’an’da Değişim-Gelişim-Kalite Kavramı adlı kitabından bir alıntı yapmayı uygun buluyoruz. Bayraklı şöyle diyor:

“Aklın, insanı insan yapan zihin faaliyetlerinden olan ‘düşünme’ eylemi, Mülk Suresi’nin 10. ayetinde yer almaktadır. Ayet şöyledir: *“Ve şunu diyecekler. Eğer biz dinleseydik, yahut aklımızı kullansaydık, yani düşünseydik, şu çılgın cehenneme girenlerin içinde yer almazdık.”*⁴¹

---

³⁹ Bakara Suresi, 2/75

⁴⁰ Yusuf suresi, 12/2

⁴¹ Mülk Suresi 67/10

Ayette yer alan “dinlemek ve düşünmek (aklı kullanmak)”, insana fazilet temin eden en önemli faaliyetlerdendir. Dikkat edilirse, düşünme manasına gelen akıl ile “cehennem” aynı ayette yer almaktadır. Aklını kullanmayan, yani düşünmeyen insanların, cehenneme gidecekleri gerçeği vurgulanmakta; ama aklını kullanan, yani düşünen insanların cehenneme gitmeyeceği gerçeğine de işaret edilmektedir. İşte, “aklın” yani “düşünmenin” insanın hayatında büyük bir değişim meydana getirip onu cehennemden koruyacağı gerçeğini bu ayette yakalamış oluyoruz. Değişimin ana dinamiğini oluşturan akıl ve onun faaliyeti olan “düşünme” cennet ile cehennem arasındaki fark kadar, insan hayatında farklılıklar meydana getirmektedir. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki düşünmemek, insan zihnini cehenneme çevirmektedir. Öncelikle insan, akli bir tarafa atmakla, cehennemi kendi zihninde oluşturmaktadır. Öyleyse akıl ve onun ürünü olan düşünce, insan zihnini cennete dönüştürmekte, ahiret hayatından önce ona bu dünyada cenneti yaşatmaktadır. Bu cenneti sadece ferdin zihni yaşamayacak, düşünen beyinlerin oluşturduğu bir toplumun da hayatı cennete dönüşecektir. Çünkü bir ferdin beyni, bir de toplumsal beyin vardır. Ayette “aklı kullanm” olan düşünme faaliyetinin öznesi çoğuldur.

Böylece ayet, toplumsal aklın kullanılmasını gündeme getirmektedir. Ferdin cennete veya cehenneme gitmesi o kadar önemli değildir; önemli olan insanlığın cehennemden kurtulması ve cennete gitmesidir. İnsanlığın mutluluğu ve ahiretteki saadeti, aklın düşünme faaliyetine bağlıdır ve onun yolundan geçmektedir.

Aklın hakkını vermek, “kıst” denen adaleti yerine getirmek iken; onun hakkını vermemek ise “zulüm” dür. İşte Kur’an’da çeşitli ayetlerde yer alan “kendisine zulmedenler” ifadesi, bunun için söylenmektedir. Aklını kullanmamakla, yani düşünmemekle beynine zulmeden insanların, cehenneme girmeleri de doğaldır. Düşüncesizliğin meydana getirdiği zulüm kadar büyük bir zulüm var mıdır? En büyük zulüm olan “şirk” de yine aklın çalışmamasının ürünü değil midir? Akla zincir vurmak, onun faaliyet alanını daraltmak ve onu uzanacağı gökler ve yer kadar geniş olan alanlarda yapabileceği yolculuktan alıkoymak; insanı köleleştirmek, taklidin girdabında boğmak ve toplumu medeniyetten uzak tutmak olacaktır. İnsanlık cenneti arıyorsa, insan beynini ihya etmeye, düşünmeye ve akıl denen bu gücün alanını sonsuza uzatmaya baksın. Mülk

Suresi' nin 10. ayeti, aklın bu dünyadaki faaliyetinin ahirete uzanacağına dikkat çekmekte, oradaki cenneti oluşturacak bir eylem üreteceğine işaret etmektedir.

Akıl, düşünme faaliyetini gerçekleştirdiğinde, nefsin baskısından kurtulacak, gönül denen uçsuz bucaksız alemin göklerinde uçacaktır. Düşünme eyleminde bazen akıl ile kalp aynılaşmaktadır. Akıl, fiil halinde, kalbin düşünme eylemini gerçekleştirmektedir.

Hac Suresinin 46. ayetinde akıl ile kalp yan yana gelmektedir. Ayet şöyledir; *“Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, böylece düşünecek kalplere, işitecek kulaklara sahip olsunlar. Hakikat şudur ki, sadece gözler kör olmaz, fakat sinelerin içindeki kalpler de kör olur.”*⁴²

Bu ayet pek çok mesajı ve konuyu bir araya getirmektedir: Araştırmak, düşünmek, dinlemek ve sinedeki kalbin kör olması. Bu konuların ya da faaliyetlerin, birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olduklarına ve insan hayatında körlükle görme farkı kadar değişim meydana getirdiklerine dikkat çekmektedir. Araştırma düşünmeyi, düşünce de kulakları açmayı, oradan gönül gözünün, yani basiretin açılmasına giden bir dizi değişim olgusunu meydana getirmektedir. Araştırmanın olmadığı yerde gelişme, gelişmenin olmadığı yerde değişim, değişimin olmadığı yerde yenilik, yeniliğin olmadığı yerde kalitenin olması mümkün değildir. Araştırmak Müslümanlığa denk bir kavramdır. Araştırma hayatı, dünyayı ve insanlığı ihya eden, değiştiren bir iştir, eylemdir, ameldir. Onun içindir ki Cin Suresi'nin 14. ayetinde, araştırma ile Müslüman kavramı aynılaştırılmakta; araştırma, Müslüman kavramının tanımı olmaktadır. Ayet şöyledir: *“Gerçekten kimimiz Müslümanlar, kimimiz ise zulmedenlerdendik. Kim Müslüman olmuş ise, onlar doğruyu araştırıp bulanlardır.”*⁴³

Görüldüğü gibi ayet: Müslüman, zulüm, araştırma, doğru, olgunluk gibi kavramları bir araya getirmiş, onlarla bir gerçek ilkeyi oluşturmuştur. Araştırma yapan, yani doğruyu, güzeli, gerçeği ve hakikati araştıran insan Müslüman olandır. Müslümanı tanımlarken yüce Allah, doğruyu araştırmak gibi bir eylemi şart koşmaktadır. Bunu

---

⁴² Hac Suresi 22/46

⁴³ Cin Suresi 72/14

yapmayanların zalim olduklarına da işaret etmektedir. Çünkü ayet, “kiminin Müslüman kiminin zalim” olduğunu söylerken Müslüman’ın “gerçeği araştıracı” olduğuna dikkat çektiğine göre; “zalim” kim olacaktır? Herhalde, “gerçeği araştırmayan” olacaktır. Araştırmak, akli kullanmaktır, düşündürmektir, gönül gözüyle görmeyi temin etmektir böylece Müslümanlık ile zulüm ve zalimler arasındaki farkı oluşturacak olan değişimin kökeninde araştırma ve düşünmenin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. “Zulmedenlere gelince, onlar da cehenneme odun oldular”⁴⁴ ayeti de araştırıp doğru yolu bulamayanlar zalim olduğuna göre, onların cehenneme odun olacağına işaret etmektedir. Mülk Suresi’nin 10. ayetinde olduğu gibi, araştırmayanların cehenneme gideceği ve bu dünyayı da cehenneme çevireceğini dile getirmektedir. Bir meyve ağacı baharda çiçek açmaz ve yaprak vermezse, kurduğuna hükmedilir; kısa zamanda kesilip odun yapılır. Araştırmayan, düşünmeyen ve neticede üretmeyen insanlarda cehenneme odun olacaklardır. Onların insanlığa vereceği bir ürün olmadığı için, kesilip odun olmaları mukadderdir. Onun içindir ki Cin Suresi’nin 15. ayetinde, “zalimler cehenneme odun olacaklardır” ibaresi yer almaktadır. Kısaca diyebiliriz ki; araştırmamak, aklını kullanmamak, manevi körlüğe saplanmak zulümdür; bu zulüm de insanı ve toplumları cehenneme odun yapacaktır. Cehennem odunu olmaktan çıkıp cennet bahçesine çiçek olmak için gerekli değişimin yolu ise, insanı insan yapan düşünme eylemidir. Bu da, aklın faaliyeti olmaktadır. Kalp ve akli bir araya getiren bu düşünme eylemi, dünyayı cennete çevirecek kadar güçlü bir yapıya sahiptir. Bu dünyayı cennete çeviren güç, öteki alemde de cenneti oluşturacaktır.”⁴⁵

Aklın birleştirmek göreviyle ilgili Bayraklı şu açılımı getirmektedir; “Akıl, ‘bağ’ manasına da gelmektedir. Bu, insanların kalplerini, yani gönüllerini birleştiren bir bağdır. Haşr Suresi’nin 14. ayeti şöyledir: “*Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağındır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar akıllarını kullanmayan bir toplulukturlar.*”⁴⁶

Ayette “birlik”, “dağınıklık” ve “aklı kullanma” gibi, sosyal ve psikolojik hayatın olmazsa olmazları bir araya gelmiştir. Dağınıklığın sebebi aklı kullanmamak

---

⁴⁴ Cin Suresi 72/15

⁴⁵ Bayraktar Bayraklı, age, s. 49-50

⁴⁶ Haşr Suresi, 59/14

olduğuna göre, birliğin sebebi de akıl olacaktır. Akıl denen en büyük değer, yapısı gereği, mahiyeti icabı, bir ip görevi yapmaktır. Terzinin makasla parçalar haline getirdiği kumaşın giyilir hale gelmesi için dikişe ihtiyaı vardır. Dikilen bu parçalar elbise haline gelir ve insanı hem ayıptan ve hem de soğuktan korur. Dikilmeyen parçalar hiçbir Şeye yaramaz. İnsanlar da fert olarak parçalar halindedirler. Onları çıplaklıktan, ayıptan ve soğuktan koruyacak olan Şey, aklın birleştiriciliğidir. Aklını kullanmayanlar ıplaktılar, ayıp nedir bilmezler ve tefrikanın/ ayrılığın- bölünmenin dondurucu soğuna aıktılar.

Onunu içindir ki ayette, aklını alıştırmamanın dağınlıkla bölünmüşlüğe ve düşmanlıkla götüreceğine işaret edilmiş ve bunun toplumsal tehlikesine dikkat çekilmiştir. Düşmanlığın meydana getireceği savaş, insanlığı cehenneme çevirmektedir. Aklın birleştiriciliğinden nasibini alamayan toplumlar, aynı inancı paylaşsalar bile bölünmüşlükten ve düşmanlıktan kurtulamazlar. Çünkü toplumsal hayatı kalitesi birlik ve beraberlik içinde yaşamak, gönüllerin kaynaşması ve kardeşlik duygusunun cemiyete yayılmasıyla mümkündür.

Akıl, insanı geçmişine, geleceğine, Allah'ına bağlayan bir bağ görevini yapmaktadır. Aynı inancı paylaştığı, aynı ana-babadan geldiği halde insanların düşmanlık derecesine varacak kadar bölünmeleri, bir nefis işidir; aklın faaliyet gösteremediği, aklın hapsedildiği, aklın ipinin uzanamadığı ve nefsin serbest kaldığı anlarda ortaya çıkan bir neticedir. Akıl, bir taraftan gönül gözü, bir taraftan da gönül bağı olmaktadır. Onun içindir ki Kur'an-ı Kerim insanları akıllarını kullanmaya çağırmaktadır.”⁴⁷

Toplumdaki bu ayrılıkları fark ederek insanları bir araya getiren kişiler aydındır. Birleştirme eylemi bakımından akıl, toplumsal manada en büyük değişimi aydın insanlarla gerçekleştirmekte ve insan münasebetlerinde kaliteyi yakalamaktadır. Onun içindir ki; din eğitimi yetiştireceği aydın müminlerle yani aydın din adamlarıyla toplumdaki ayrılıkları ortadan kaldırıp birlik beraberliği tesis etmelidirler. Onun için aydın demek genelde insanları özelde müminleri birleştirenindir.

İlahi kitabı okumak yeterli olmamakla, onu anlamak da gerekmektedir. Başkasını iyiyi emredip kendileri unutanlar, akıllarını kullanmayan veya

---

⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, s. 60-61

kullanamayanlardır. Kendini kritik edebilenler, akıllarını kullananlardır. Bakara Suresi'nin 44. ayeti bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Siz insanlara iyiliği emredersiniz de kendimizi unuttur musunuz ? Halbuki siz kitabı okuyorsunuz. Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?”⁴⁸

Yüce Allah, bu ayette “iyiyi emretmek”, “kendini unutmak”, “kutsal kitabı okumak” ve “aklını çalıştırmak” gibi önemli konuları bir araya getirmiş ve İslam'ın temel ilkesini oluşturmuştur. Ayette yer alan “iyi” kavramı, bütün hayırlı işlere, yani insanlığa yarayan tüm faydalı işlere verilen bir isimdir. Kur'an-ı Kerim'de pek çok tanıma rastlamaktayız.

İlahi kitabı okudukları halde kendilerini unutmaları, bir eksikliğin varlığını gündeme getirmektedir. O da “aklını kullanmamak” tır. Kutsal kitabın bilgisine sahip olmak yeterli değildir. O bilgiyi kendine uygulamak hayata geçirmek bir akıl, bir düşünce ve bir kendine yönelme işidir. Kendine yönelip, sahip olduğu bilgiyle gelişmişliğin neresinde olduğunu söyleyecek yegane ölçüt akıldır. Böylece akıl, insan şahsiyetini değiştiren en büyük güç olmaktadır. “Kötüyü emreden nefis” seviyesinden, “kendini kınayan nefis” seviyesine çıkmak için gerekli olan gelişimi ve değişimi akıl temin etmektedir. Kamil⁴⁹ insan olmanın ilk basamağı ve en önemli değişimi olan bu oluşum, akıl sayesinde temin edilebilmektedir. Onun içindir ki Yüce Allah “Aklınızı kullanmıyor musunuz?” Sorusunu sormakta ve akli harekete geçirmeye çalışmaktadır. Bu ayete göre, akıl ne yapacaktır? Kitabı, yani kutsal kitabı anlayacak, onunla kendisini hatırlayarak özeleştiri yapmayı temin edecektir.

Diğer taraftan, kendi hayatında uyguladığını başkasına teklif etmek, eğitimde örnek olmanın evrensel kanunu olmaktadır. Eğitimciler, kendilerinin uygulayamadıklarını öğrencilerinden isteyemez; ebeveyn iseler çocuklarından bekleyemezler. Davranışlar sözlerden daha etkileyici, kalıcı ve daha “yüksek sesli” olduğu için, eğitimdeki yeri daha büyüktür.

---

⁴⁸ Bakara Suresi 2/44

⁴⁹ Bayraklı'nın metninde geçen insan-ı kamil kavramını biz aydın insan diyebiliriz. Onun için yukarıdaki metin aslında tezimiz gereği bize aydın insanı anlatmaktadır.

Ahmet b. Hanbel'in Müsnedin de naklettiği bir hadisten⁵⁰ anlıyoruz ki; Hz. Peygamber bilen insanların kendilerinin bilgiden yana değişime uğramaları gerektiği, kendini değiştirmeyen şeyin başkasını değiştiremeyeceği gerçeğine işaret etmektedir. Eğitimde değişim, eğitimciden topluma doğru olacaktır. Kendisini değiştiremeyen, başkasını değiştiremez. Onun içindir ki akıl, önce insanın kendisini değiştirmeyi ilke olarak almaktadır. Dışarıdan gelen etkiler sayesinde meydana gelecek değişimle kalite yakalanamaz, yani kamil insan yetiştirilemez. Kamil insanın hamurunu vahiyle beraber yoğuracak olan, yine o insanın akıllı olacaktır. Kendisini tenkit edemeyen insan, akıllı olduğunu ispat edemez, hatalarını göremez ve psikolojik kaliteyi yakalamadan da adım atamaz. Şimdi, aklın türevlerini yani akıl manasına gelen Kur'an'daki diğer kavramları ele alabiliriz:

En içerdeki ilik, öz, cevher, ruh, buğday tanesi, anlamına gelen "LUBB" denen, akıllı kullanan harekete geçiren aydın din adamı toplumun ilığıdır. Yani aydın insan "lubb" denen aklını kullanmakla düşüncesiyle araştırmalarıyla topluma sosyal kan üreten ilik durumuna gelir. İlik nasıl biyolojik yapımıza kan üretiyorsa "lubb" denen akıl da topluma sosyal kan üretir. İşte aklın bu işlevini aydın insan pratiğe geçirmektedir. "Lubb" denen akıl bir şeye bağlanmayı ifade etmektedir. Ra'd Suresi'nin 20. ayetine dikkat edersek bu akıllı harekete geçiren aydın adam verdiği söze bağlı kalır, ahde vefalıdır ve yaptığı anlaşmaları yerine getirir. Ayrıca Zümer Suresi'nin 17 ve 18. ayetlerini dikkate alırsak aydın insan "lubb" denen akılla seçmesini isabetli yapan adamdır. Ayetler şöyledir;

*"Tağuttan kulluk yapmaktan kaçınıp da Allah'a yönelenlere müjdelere vardır. O halde kullarımı müjdele. Onlar sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. Bunlar Allah'ın kendilerine hidayet verdiği selim akıl (lubb) sahipleri onların ta kendileridir."*⁵¹

"Lubb" denen akıl aydın adama şunu öğretir; kötülüğü iyilikle defedeceksin. (Ra'd 22) Bu açıdan bakarsak aydın insan şu ayeti ilke edinir: Ayet şöyledir:

*"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost olacaktır."*⁵² Bu ayet açısından

---

⁵⁰ Müsned, 3/120, 231, 239

⁵¹ Zümer Suresi 39/17-18

⁵² Fussilet suresi, 41/34

baktığımızda aydın adamın barış tutkusuna sahip olduğunu, dostluğa doğru koştuğunu görmemiz mümkün olacaktır.

Aydın insan, tabiat olaylarından Allah'ın varlığına gitme (Taha,54), sosyal olaylardan netice çıkarma (Taha 128) gücü olan "NUHA" denen akli kullanan insandır. Aydın insan tabiatta gözlem yapar, tabiat kanunlarını araştırır ve buradan bir Allah tasavvuru çıkarır. Diğer taraftan nuha denen akli ile tarihte geçmiş olgulara yaklaşır oradan alacağı bir ışığı yani dersi yaşadığı çağa getirip, sosyal problemleri çözmekle kullanır, ve o ışığı gelecek nesillere aktarır.

Aynı zamanda aydın insan akıl, taş, yasaklamak, alıkoymak, reddetmek, muhalefet etmek, yaranın iyileşmeye yüz tutması ve daha birçok anlama gelen "HİCR" denen akli (Fecr, 5) kullanarak muhalefet etmesini yani sorgulamasını kötüyü engellemesini topluma açılan sosyal yaraları iyileştirmesini bilen adamdır. Aydın insan yanlışları kötülükleri durdurma gayreti içerisinde olur. Tıpkı Yüce Allah'ın zalimlere muhalefet etmesi gibi o da kanayan bir yara gördüğü zaman onu durdurmak için muhalefet etmekten çekinmez. Yasak koyma anlamıyla hicr denen akli kullanan aydın insan, hukuk yapmasını bilir. Hukuk yapmasını bilmeyen bir toplum, aydın insan yetiştiremez. Onun için aydın mümin, dünyaya hukuk ihraç eden insandır. İşte Bakara Suresinin 143. ayetiyle Al-i imran Suresi'nin 110. ayeti buna işaret etmektedir.

Aydın adam veya aydın mümin, nezaket, şefkat, itidal, merhamet, uysallık, kendini tutma, hoşgörü, bir şeyin iç yüzünü kavramak, akıl, idrak, basiret, feraset, zeka anlamlarına gelen "HİLM" denen akli kullanarak onun bu manalarını hayata geçirmeye çalışan adamdır veya mümindir.

Aydın insan veya mümin geçip gitmek acı ve keskin, akıl manalarına gelen "MİRRE" denen akli kullanıp yanlış düşünce, yanlış felsefelerden işe yaramayan hurafelerden geçip gitmesini bilen adamdır. Aydın adam bilir ki: aklın öğretileri nefse acı gelir. Nefis, onları istemez işte nefsin hevasının insana emrettiği kötülüklerden (Yusuf, 53) geçip gitmesini bilen adamdır. Aydın insan, nefsin emirleri ile Allah'ın ve aklın emirlerini birbirinden ayıran adamdır. Bir bakıma Kur'an-i ifadeyle aydın adam farkı fark eden yani furkandır. Enfal Suresi'nin 29. Ayetine gidersek orada Allah'u Teala şöyle

buyurur: “Ey İman edenler! Eğer Allah’a saygı duyarsanız Allah sizi Furkan kılar...” Yani ayette geçen Furkan kavramı iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış hakla batılı, güzelle çirkini birbirinden ayırma yetisidir, aydınlıktır. İşte aydın mümin veya aydın insan bu ayrımları yapabilen yani farkı fark eden kişidir.

Bayraklı bütün bu aklın görevlerini kısaca şu şekilde anlatmaktadır; “Akıl”, insanı yanlışlardan ayırıp uzaklara götürür. Onlardan vazgeçirir. Akıl insanı ayağa kaldırıp doğrultur, meselelerin özüne inerek onları çalışma alanına alır ve insanı olgunlaştırdığı için de dengesini bulmasını sağlar. Akıl insanı yerde sürünmekten kurtarır, dimdik ayakta yürümesini temin eder. Akıllı kullanmayan veya kullanamayan toplumlar ayakta duramaz ve dimdik yürümeye hak kazanamazlar. Aydın insan ve aydın toplum olamazlar. İnsanlar, iki ayak üzerinde yürüdüklerinden dolayı insan değildirler; “akıl üzerinde” yürüdüklerinden dolayı insandır. Yüce Allah bunu, Fetih Suresi’nin 29. ayetinde şöyle bir benzetmeyle anlatmaktadır: “İncil’deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler.”⁵³

Ayette yer alan, “gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış” ibaresi “festeva” kavramıyla ifade edilmektedir. Demek ki mirre denen akıl, insanı kölelikten kurtarmakta, hür düşünceyi sağlamakta ve zihnini kiraya vermektan onu alıkoymaktadır.

Kısaca diyebiliriz ki: akıl, lubb, nuha, hicr, hilm ve mirre kavramlarından oluşan akıl, insan hayatının her boyutuna girmiş ve insanın insan olmasını temin etmiştir. İnsanın iç alemini ve toplumsal hayatı süsleyip onu iman ve mutluluğa taşıyan bir güç olmuştur.

Karanlıkları aydınlığa, zulmü adalete, ilkelliği medeniyete, bataklık olan insan gönüllerini cennete, cehaleti bilime, düşmanlığı kardeşliğe, çaresizliği çareye, çileyi mutluluğa, zorlukları kolaylığa, hamlığı olgunluğa, dar kafalılığı geniş düşünceye dönüştüren akıl olmuştur ve olacaktır. Akıllı kullanamayan, ne medeni oluşun ve ne de cennetin eşiğinden girebilir. İşte, akıl; olumsuzlukları, karanlıkları, kederleri ve alevleri; olumluya, aydınlığa, neşeye ve cennete çevirmektedir.⁵⁴ İşte Bayraklının burada

---

⁵³ Fetih Suresi, 48/29

⁵⁴ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, s . 77

anlattığı; akli hayata geçiren onun peşinden koşan, onun ışığı ile önünü aydınlatan adamdır.

B. Kalp yani Gönül Ehli Olmasıdır

Bilindiği gibi kalbin halleri vardır. Kalbin bu hallerini ikiye ayırıyoruz. Olumsuz halleri ve olumlu halleri. Şüphe eden (tövbe, 45), nifak dolu olan (tövbe, 77), şirkin içirildiği (Bakara, 93), mühür vurulduğu (Bakara 6, 7), katılmış (Bakara, 74), kilitli (Muhammed, 24), perdeli (Bakara, 88), kapalı (Fussilet, 5), hasta (Maide 51-52, Ahzap 32), dağınık kalp (Haşr 14), hallerinden kurtulmuş insana aydın diyoruz. Bunun tam tersine selim (Şura 88-89), doyuma ulaşmış (Bakara 260, Ra'd 28), düşünen (Hac, 46), ısınan ve kaynaşan (Al-i imran103), titreyen (enfal12), Allah'a yönelen (Kaf 32-33), hidayete eren (Tegabün 11), saygı duyan (Hadid 16), kini giderilmiş (Tövbe 15), imanın süslendiği (Hucurat 7), imanın süslendiği kalbi kendi içinde oluşturan ve yuvalandıran hayatına akıtan adama gönül ehli yani aydın insan diyoruz.

Aslında A'raf Suresi'nin 179. ayetine gidersek orada insanın nasıl hayvanlık derecesine düştüğünü Yüce Allah anlatmakta ve kalbe anlama görevini yüklemektedir. Yukarıda bizim selim kalp dediğimiz selim kavramını barış anlamına almamız gerekiyor. Onun için aydın adam gönlü barışla dolu olan adamdır. Nerede barış, insanın içinde barış, ailede barış, toplumda barış, uluslararası barış. İşte aydın adam barışın bu boyutlarını kendi gönlünde, hayatında ve bütün dünya insanlığında yaşaması için gayret sarf eden, bilgi üreten felsefe üreten, hikmet üreten insan veya mümindir. Demek ki aydın adam demek barış adamı demektir. Kin ve düşmanlık dolu olan bir gönlün sahibi aydın olamaz. Aydın adam doyuma ulaşmış bir gönüle sahiptir. Artık onun gönlü Allah'a yönelmiştir. Allah'ın dışındaki maddi değerlere yeterinden fazla değer vermeme kapasitesine sahiptir. A'raf Suresi'nin 43. ayetine göre gönlünden kinin sökülüp atıldığı insandır ya da mümindir. Başka bir ifadeyle aydın insanların kalpleri Allah tarafından kaynaştırılmıştır.

1. İnsanın Gönül Gözü Nasıl Açılır?

Gönlün yüzündeki peçenin sıyrılıp kalb gözünün sonsuza uyanması tamamen zamana ve zaman içinde de aktif sabra bağlıdır. Zamanı değerlendirip bu sabrı

gösterenlerin gönül gözleri, bugün olmasa da yarın mutlaka açılacağından şüphe edilmemelidir.

Gönül beklemek gönülden Hakk'ı çıkarmamaktır. Allah'ın hikmet ve kudretini, sanat ve kuvvetini görmek için O'nun binbir tecellisini düşünerek halleri sağlamlaştırılmaktadır. İslam'ı yaşayarak kalb-i selime ulaşmış, gönlünde herkese ve herkesin gönlünde kendisine yer olan Allah dostları ise gönüller sultanıdır.

Kalpleri Allah tarafından kaynaştırılmayan insanlar aydın olamazlar. (Enfal 63, Al-i imran 103). Burada şu ifadeyi kullanabiliriz. Aydın insanlar Allah'ın gönül operasyonundan geçmiş insanlardır. İnsana aklını kullanmayı, doğru düşünmeyi ve gönül gözünü açıp onunla görmeyi öğretmek, fetih denen eğitim eylemini gerçekleştirmektir. Fetih, bir ülkenin kapılarını açıp orayı ele geçirmek anlamına geldiği gibi, akıl ve gönül kapılarını açıp onları fethetmek, ışığa kavuşturmak, özgürleştirmek de bir çeşit fetihtir. Yüce Allah, gönül gözünün açılmasını ve aklın kullanılmasını din eğitiminin birincil amacı olarak görmektedir. Gönlün gayb alemine bakan bir penceresi vardır. Gözü kör olmuş gönle ve kalbe “kör kalp” ya da “kör gönül” denmektedir. Kör kalp, kirliliği bir kalp, kirliliği bir gönüldür. Bu körlüğü gidermek için gerekli olan ameliyatı din eğitimi yapacak ve yapmalıdır. Kör olan gönlün gideceği yer yoktur; onun yol alması da imkânsızdır. Manevi dünyada merhale kat etmesi, gelişmesi mümkün değildir. Kafa gözleriyle her canlı görüyor; ama gönül gözüyle gören sadece insandır. İnsanın bu özelliğini geliştirmemiz gerekiyor. Kör olmuş gönüllerin sahipleri, dünya insanlığına gözyaşından başka bir şey getiremezler. Onlar insanlığı sevmeyeceğine göre, gözyaşından başka bir şey bırakmayacaklardır. Sonuçta körlük, karanlıktır. Kuran, insanların kapasitelerini açmak ve gönülleri bütün bu kirliliklerden kurtarmak için gelmiştir.⁵⁵

---

⁵⁵ Bayraktar Bayraklı, “Gönül gözü körlüğü gözyaşına neden olur”, Habertürk, 18.05.2012, (21.03.2019)
<https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/743293-gonul-gozu-korlugu-gozyasina-neden-olur>

C. Aydın İnsan Basiret Sahibidir

Aydın insanların en önemli özelliklerinden biri basiret sahibi olmalarıdır. Peki nedir basiret ve nasıl kazanılır? “İnsan bazen, maddi yapısının tesiriyle yanlışlıklara düşen, alçalan, bazen de yüksek insani değerlerin ve hasletlerin tesiri altında iyiliklere yönelip yükselen bir varlıktır. İnsanın bu yükseliş ve alçalışları onun özelliğidir; imtihan ve sorumluluk yüklenmesinin gereğidir.”⁵⁶

Aydın insan, bir etki altında kaldığı zaman yapacağı ilk iş, o etkiyi düşündürmektir. Düşünce ne kadar çok boyutlu olursa ortaya çıkan davranışta o kadar seviyeli ve hatasız demektir. Yeterince düşünmeden ve hesap edilmeden ortaya konulan fevri davranışlar, birçok problemi de beraberinde getirir. Fikir yürütmeyi öğrenmek ve mantıklı düşünme belli bir deneyimden sonra alışkanlık haline gelerek kolaylaşır.⁵⁷ Onu mesele edinip nereden kaynaklandığı üzerinde kafa yormak, düşünmeden hemen kararını vermemektir. Zira şeytani olan bir etkiyi rahmani bir etki olarak değerlendirme tehlikesiyle karşılaşabilir. Buradaki düşünme, yani tezekkür, içimizdeki fırtınaların mahiyeti üzerinde kafa yormak anlamını ifade etmektedir. Düşünme safhası tam olarak gerçekleşince, Müslüman ikinci basamakta derinlemesine görme melekesine erecektir. Ayet buna “basiret” demektir.⁵⁸

Bu manadan hareket ettiğimiz zaman, En’am Suresi’nin 104. ayetinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Doğrusu size Rabbiniz tarafından basiretler yani idrak kabiliyeti verilmiştir. Artık kim hakkı görürse, faydası kendisine, kim de kör olursa, zararı kendinedir. Ben üzerinize bekçi değilim.*”

Bayraktar Bayraklı’nın tefsirinde bu ayet şöyle açıklanır: Ayette geçen “besair” kavramı, farklı şekilde manalandırılmıştır. “Gönül gözleri” dediği gibi, Zemahşeri “kalbin nuru”; Hazin “içinde deliller ve beyan olduğu Kur’an”, İbn Abbas “beyan”, Razi “kalpte meydana gelen idrak” manasına geldiğini söylemektedirler.

---

⁵⁶ H. Mahmut Çamdibi, **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**, MÜİF. Yayınları, İstanbul, s. 25

⁵⁷ Hüseyin Emin Sert, **Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları**, İstanbul, 2004, s. 93

⁵⁸ Süleyman Aktaş, “Eğitim Açısından Kur’an’ı Kerim’de İnsan-ı Kamil” adlı **Doktora tezi**, İstanbul, 1997

Bayraklı burada geçen besair kavramına “gelen deliller” anlamını vererek şu şekilde ifade etmiştir: “Hak ile batılı, doğru ve yanlış, hidayet ile sapıklığı gösteren deliller” anlamını vermiş, Süleyman Ateş’in “açık kanıtlar” manasına katılmıştır. Allah’ın zatını görmek mümkün değildir, ama O’ndan gelen kanunları, delilleri ve O’nun varlığına delil teşkil eden kanunları görebilirsiniz. Kanıtlar görülebilir, ama Allah’ın zati görülemez. Kanıtlardan hareketle Allah’a varılabilir, ama doğrudan görmek imkan dışındadır. Çünkü insan bu psikolojik donanıma sahip değildir.

Bu kanıtları görerek Allah’a varıp O’na iman eden, kendi lehine, kendi menfaatlerine bir iş yapmış olur. Bu kanıtları göremeyen veya görmek istemeyen, gönül gözü kör insanlarda, kendi aleyhlerine iş yapmış olurlar. Dikkat edilirse, burada görme işinde Allah insanları serbest bırakmıştır. Kendi tercihlerine göre hareket edip fayda ve zararı elde etmiş olacaklardır. Allah, gönül gözü ile görme işinde zorlama yapmamaktadır.

Gönüle hükmedilmez. Baskılarla ona şekil verilemez. Gönül kendi ülkesinde bağımsız hareket eder ve hiçbir zorlayıcı tedbire açık değildir. Ayetteki “görme” işinin gönül gözü ile görme, kör olma işinin de gönül gözünün kör olması olduğunu Hac suresinin 46. ayetine bakarak hatırlayabiliriz. “*Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz, lakin sinelerdeki kalpler kör olur.*”⁵⁹ Burada Yüce Allah “göz” iki kısma ayırmaktadır. Biyolojik göz denen kafa gözü; diğeri de gönül gözü olur. Eski alimlerin “basiret” dediği gönül gözü budur.

Sinelerdeki gözlerin kör olması insanı Allah’tan, hakikatten uzaklaştırmakta, göremez hale getirmektedir. Allah’a inanmayanların zoru akledecek gönüllerinin olmaması, işitecek kulaklardan yoksun olmaları ve görececek gönül gözünden mahrum olmalarıdır. İşte esas mesele akıl ve sinelerdeki gönüldür. Aklı kullanmamak gönle körlük bulaştırmakta, basiret denen gönül gözünü göremez hale getirmektedir.⁶⁰

Yusuf Suresi'nin 108. ayetinde “basiret”, yani iç aydınlığı demektir. Basiret denen bu iç aydınlığı; akıl, kavrayış, bilinç, gönül gözü anlamına gelmektedir. Nahl

---

⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c 6, s. 473

⁶⁰ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c. 13, s. 114

Suresi'nin 125. ayetine göre de iç aydınlığı anlamına gelen “hikmet”e göre hareket etmektir. Yüce Allah aydınlığa çıkarırken insanın aklının önündeki engelleri, ona vurulan bağları, zincirleri Kuran yoluyla kırmaktadır. Özgür kalan akıl, hikmetin, yani bilincin aydınlık ufkunda uçmakta, doyum noktasına doğru yol almaktadır. Aklın, kavrayışın, hikmetin, bilincin yolu aynı zamanda tevhid inancının yoludur.⁶¹ (Yusuf,108) Şirkin kirinden, karanlığından kurtulup aydınlığa ulaşp, aydın insan olmanın yoludur.

Aslında “basiret” Yüce Allah’ın sıfatlarından biri olan “basar”ın, kullara aksetmesi, onlarda ortaya çıkması, başka bir ifade ile tecelli etmesidir. Yüce Allah’ın külli olan “basar” sıfatından nasibini alamayanlar basiret sahibi olamaz. Yüce Allah, sosyal olayları kafasında yoğurup, onlar hakkında isabetli bir değerlendirme yapma yeteneğine de basiret demektedir. Olayları ve olguları kendi sübjektif görüşüyle değil de, ibret alabilecek isabetli ve faydalı bir netice çıkartacak kadar bilinçli olmasını istemektedir. Haşr suresinin 2.ayetinde bu tür Müslümana “ülü’l –ebsar” tabirini kullanmaktadır. Ayetin sonunda yer alan bu kavram, ayetin başından itibaren geçen sosyal olguların üzerinde düşünüp ibret almayı önermektedir. Bundan şu neticeye ulaşmamız mümkündür. İnsanlar arası ilişkilerden kaynaklanan olayların perde arkasını, sırrını ve Allah ile olan olan bağlarını derinlemesine görmek için basiret sahibi olmak gerekir. Bu da insanın ne derece sosyal hayatın içinde pişeceğine ve çile çekeceğine işaret etmektedir. Çilesiz, insanda “basiret” denen olgunluk seviyesi oluşmaz. Bu çile düşüncede, manevi hayatta, sosyal hayatta ve bilgi edinmede olacaktır. Bu boyutların çilesinden geçmeyen insanda basiretin oluşması hemen hemen imkânsızdır. Bu çile, Yüce Allah’ın “basar” sıfatını insan kalbinde tecelli ettirecek ve orada derinlemesine, bilinçli ve objektif bakabilen bir göz oluşturacaktır.⁶²

Aydın insanların en önemli özelliğidir basiret. Onlar kendi içlerinde doğan bir takım duyguların rahmani mi şeytani mi olup olmadığını düşünüp görenlerdir. (Kıyamet, 14) Bir bakıma aydın olma vasfına ulaşanlar kendi kendilerini görüp tanıyan anlayan ve tenkit edenlerdir. Yani aydın insanlar hakla batılı iyiyle kötüyü, doğruyla yanlış, güzelle

---

⁶¹ Bayraktar Bayraklı, ‘’ Aydın insan, aydınlığa çağırır’’, Haber Türk,13 Mayıs 2011 Cuma, 11:01:22 (13 Ocak 2019)

<https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/630187-aydin-insan-aydinliga-cagirir>

⁶² Süleyman AKTAŞ, Eğitim Açısından Kur’an’ı Kerim’de İnsan-ı Kamil **doktora tezi**, İstanbul, 1997

çirkini ayıracak bir ruh olgunluğuna sahiptirler. Aynı zamanda basiret sahibi iç aydınlığına sahip, Allah'ın hükümlerini hayata geçirenlerdir.⁶³ Basiret sahibi, aydın insan, hataları kendinden iyilikleri Allah'tan gören insandır. Yani şu ayetin bilincinde olan insandır. “*Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük kendi nefsendendir.*”⁶⁴ Derinlemesine görme demek olan basiret, kalbin işidir. Akılla kalbi birleştiremeyenler, derinlemesine göremezler.

D. Aydın İnsan Takva Sahibidir

Kur'an Üniversitesinin kuruluş amaçlarından biri genelde insanları tevhid inancına, özelde Müslümanları takva denen şahsiyet olgunluğuna ulaştırmaktır. Tevhid inancının üzerine bina edilecek olan takva nedir?

Takva İbn Manzur'un Lisanu'l –Arap adlı eserinde; sakınmak, korkmak, korumak gibi manalar ifade etmektedir.⁶⁵ Ayette “*Allah onları o günün şerrinden korudu.*”⁶⁶ hadiste de , “Ateşten yüzünüzü koruyunuz !”⁶⁷ İfadesiyle “takva”nın koruma ve korunma anlamına geldiği belirtilmektedir. Hadiste ki koruma; eziyetten uzak tutmak, önüne bir engel koymak, korunmak manalarına gelmektedir.

“*Ey iman edenler, Allah'tan nasıl sakınmak (korkmak)gerekirse öyle sakının.*”⁶⁸

İşte bu ayette takva kelimesi iki kere geçmektedir. Birincisi emir şeklinde, ikincisi “nasıl sakınılması gerekirse” ibaresidir. Bu son kısım, takvanın özündeki bilinci ifade etmektedir. Sakınmanın yani takvanın miktarını, biçimini ve gereğini bilmeden yapılamayacağına işaret etmektedir. Böylece “takva” denen ameli gerçekleştiren “muttaki” insanın davranışlarında, Allah ve diğer insanlarla ilişkilerinde bilinç vardır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, aydın insan olmak için davranışların bilinçli yapılması gerekir. Şuursuzca yapılan davranışlar, insanı olgunlaştırmaz. Yukarıdaki ayette işaret edilen bu anlamı verdikten sonra, bu konuda Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö.1361/1942) yaptığı yorumu vermemiz mümkün olacaktır. Yazar öncelikle takvanın mertebelerinden

---

⁶³ Yasemin ŞAHİN, Din Eğitimi Açısından Kur'an'ı Kerim'e Göre Takva Kavramı **yüksek lisans tezi**

⁶⁴ Nisa suresi 4/79

⁶⁵ İbn Manzur, **Lisanu'l Arab**, 401-403

⁶⁶ İnsan Suresi, 76/11

⁶⁷ Buhari, Zekât 10

⁶⁸ Al-i İmran Suresi, 3/102

bahsetmekte ve ayette belirtilen takvayı, takva mertebelerinin en üstünü olarak görmektedir. Al-i İmran suresinin 102. ayetindeki “takva” kavramına iki önemli mana vermektedir.

Her bakımdan Allah’a itaat etmek, O’na asla isyan etmemek, her zaman O’nu hatırlayıp unutmamak, nimetlerine şükredip, nankörlük yapmamaktır. O’nun şan ve büyüklüğüne layık olmaya “Hak takva” yani “gerçek takva” denmektedir.⁶⁹

Kur’an ‘ı Kerim’de; “*Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir; azık edinin bilin ki azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri! Bana saygı duyun.*”⁷⁰ Ayetiyle takvayı gıdaların en üstünü olarak nitelendirmektedir.

Allah Teâlâ azık hazırlığı ile takvaya teşvik etmekte, kulların asıl gayesinin Allah olmasını ve Allah’ın dışında her şeyden uzak durmalarını emretmektedir. Allah’a yönelmek ve O’nun dışındakilerden uzaklaşmak gerçek akıl sâhiplerinin davranışı olduğu için de ey akıl sâhipleri Ben’den korkun buyurmaktadır. Çünkü Allah’tan korkmasını bilmeyenin adeta akli yok gibidir. Dünya hayatının temel ihtiyaçlarından olan maddi gıdanın dışında bir de manevi gıdalanma vardır. Maddi azık, hayatın idamesi için gerekli, manevi azık takva ise ahiret için gereklidir. Yüce Allah, emir ve nehiyelerine riayet edilmesine takva demektedir. Bu manevi duyarlılık ve sorumluluk bilinci, ruhumuzun gıdasıdır. Azık maddi hayatımızın temel ihtiyaçlarından, takva ise ruhumuzun ve manevi hayatımızın temel ihtiyaçlarındandır.⁷¹

Vücudumuzun sağlığı için nasıl ki, gıdaya ihtiyacımız varsa manevi hayatımız içinde “Takva gıdasına” ihtiyacımız vardır. Namaz, oruç, hac, kurban, zekat gibi ibadetler takva gıdasını besler ve onu her zaman canlı tutar.⁷² Fakirlikle mücadele etmek, öfkeyi yutmak ve insanları affetme, sabretmek, ahde vefa gibi asil davranışlar da takvayı beslemektedir. Bunlar da ancak manevi eğitimle elde edilir. Manevi eğitim, insanın

---

⁶⁹ Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, c. 2, s. 405

⁷⁰ Bakara suresi 2/197

⁷¹ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, c 2, s. 508

⁷² Bayraktar Bayraklı, “ Müslüman takva gıdasıyla beslenir”, 3 May 2011, (10 Aralık2018)

<https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/625674-musulman-takva-gidasıyla-beslenir>

doğuştan getirdiği takvayı geliştirir, gelişen takva ise bireysel davranışlarla sosyal hayata yansır.⁷³

Takvanın bir anlamı da insanın kendisini korumasıdır. Bayraklı tefsirinde şöyle açıklamaktadır: “Takvanın, varlıkların kendilerini dış etkilere karşı savunmaları manasından hareketle şu yorumu yapılabilir: Hayvanlar, kendilerini dış etkilere karşı koruyacak organlara sahiptirler. Buna karşı Yüce Allah, insanın biyolojik yapısına, dışarıdan gelecek mikroplara karşı savunma mekanizması koymuştur. Buna tıpta ‘Bağışıklık Sistemi’ denmektedir. Vücuda giren mikropları yok etme özelliğine sahip olan bu sistem bazen yeterli düzeyde savunma yapamayınca, vücut hastalanır. İlaçlar vasıtasıyla bağışıklık sistemi desteklenir ve hastanın iyileşmesi temin edilir. Takva da bir anlamda insana nefsinden, şeytandan ve diğer insanlardan gelen etkilere karşı manevi dengesinin bozulmamasını temin eden manevi bağışıklık sistemidir. Takvayı yani manevi bağışıklık sistemini geliştiren ve çalışır halde tutan insan, dışarıdan gelecek olan etkilerin Rahmani mi şeytani mi olduğunu ayırt edebilir.”⁷⁴

Takva bu anlamda bir bilinci ifade etmektedir. İnsanı tehlikeye atan durumlardan sakınma bilinci vardır takvanın özünde. Takva sahibi kimse kendini sadece Allah’ın uhrevi tehditlerinden (cehennem azabı) sakınmaz aynı zamanda dünyadaki tehlikelerden de kendini korumuş olacaktır. Takva sahibi kimse Allah’ı sevdiği ve onun emir ve yasaklarından korunduğu için ruhunu da disipline etmiş, beslemiş olacaktır. Bu açıdan takva aynı zamanda ruhsal bir gıdadır. Yeterli gıda alamayan bir vücut nasıl ki zayıflayıp, çeşitli hastalıklara düşer olacaksa takvadan beslenmeyen bir ruhta zayıflayıp şahsiyetini tamamlamaktan mahrum olacak ve çeşitli toplumsal ve psikolojik sorunlarla karşılaşacaktır. Şahsiyetini geliştiremeyecek hayat enerjisini kaybedecektir.⁷⁵

Aydın manevi bağışıklığı yüksek olan adamdır. Bu sebeple de kendisine gelecek olan çeşitli etkilerin kaynağını, içeriğini ve derinliğini anlayan bu basireti yakalayan kişidir. A’raf Suresi’nin 26. ayetinde de takvadan bahsederken Yüce Allah “takva elbisesi” şeklinde ifade etmiştir. Maddi elbisenin öne çıkan iki işlevi vardır. Birisi avret

---

⁷³ Yasemin Şahin, “Din Eğitimi Açısından Kur’an’ı Kerim’e Göre Takva Kavramı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007

⁷⁴ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c. 1, s. 238

⁷⁵ Yasemin Şahin, Din Eğitimi Açısından Kuran’ı Kerim’e Göre Takva Kavramı, **Yüksek Lisans Tezi**

yerlerini örtmesi, diğeri de süs olmasıdır. Maddi elbisenin bu görevleri herkes için geçerlidir. İnansın inanmasın bütün insanlar bu iki şey için elbise giyerler. Müminin bunlardan farkı ise bir iç elbisesi denen takva elbisesine sahip olmasıdır. Bu elbiseyi anlatmak için şöyle bir açıklama yapabiliriz. Takva elbisesi bir bilinç, yani haya ve iffet duygusunu bilinç haline getirip bir elbise gibi o iç güdüye giydirmektir. Kur'an, içgüdüye giydirilecek olan haya ve iffet elbisesine takva elbisesi demektir.⁷⁶

Aydın insan bu elbiseyi giyendir. Ferdi planda giydiği gibi topluma da bilinç denen takva elbisesini giydirmeye çabalayandır. Takva insanın şahsiyetine aşılana bir duygudur. Aydın insan (Fetih, 26) ayette yaptığı aşırı hak eden adamdır.

Kur'an-ı Kerim'de takvanın, insana problemlerden çıkış yolu sunduğu, hayat yolunda yürürken önünü aydınlatan bir nur oluşturduğu başka ayetlerde de ifade buyurulmuştur (et-Talâk 65/2; el-Hadîd57/28). İnsanın akıl ve vicdanının işlevini amaca uygun bir şekilde yerine getirmesini engelleyen maddî ve özellikle manevî faktörlere karşı takva ilacının tavsiye edilmiş bulunması müminler için eşi bulunmaz bir fırsat ve imkân teşkil etmektedir.⁷⁷

Takva ferdi ve sosyal problemlerin çözümünde bir çıkış yolu temin eder. Aydın insan, kendi iç âlemindeki fırtınaların ve sosyal hayattaki ağır ıstırapların çözümünü bulan insandır. Bu problemlere çözüm yerine, problem katan insanlar aydın insan olamazlar.⁷⁸

Psikolojik ya da ferdi manada takva veya diğeri bir ifadeyle Şems 8'de doğuştan iç dünyamıza yerleştirildiği bildirilen takva, kesin ve geliştirilebilir. Sonradan elde edilen sosyal takva ise hayata geçirilebilir olup insan iradesine bağlı olduğu ve ferdin içinde bulunduğu toplum yapısına göre şekillendiği için ihtimal dâhilindedir. Yani insanın ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunu, iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebilecek bir tabiatta yaratıldığını ve onun kurtuluş veya mahvoluşunun bu seçime bağlı bulunduğunu göstermektedir.⁷⁹

---

⁷⁶ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti**, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2012, s. 124

⁷⁷ **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 2, s. 683

⁷⁸ Süleyman Aktaş, Eğitim Açısından Kur'an'ı Kerim'de İnsan-ı Kamil, **doktora tezi**

⁷⁹ **Kur'an Yolu Tefsiri** Cilt:5 s. 630

Aklını kullanmak ve düşünmek, insanı Allah'ın doğru yoluna götürür. Doğru yolun nihai olarak varacağı yer ise takvadır, yani ruh olgunluğudur. İnsan, aklını hangi konular üzerinde yoracak ve neler üzerinde düşünecektir? Enam Suresi'nde Yüce Allah, hakları sayarak, onların üzerinde düşünülmesini istemektedir. Çünkü orada sayılan haklar, Allah'ın doğru yolunu, yani sırat-ı müstakimi teşkil etmektedir. O doğru yolun takibi de, insana takvayı, yani ruh olgunluğunu sağlamaktadır.

Nedir o haklar? Allah hakkı, ana-baba hakkı, çocuk hakkı, toplum hakkı, hayat hakkı, yetim hakkı, tüketici hakkı, insanın hakkı, hukukun hakkı.(Enam 6/151-152).

İşte takva, akıl sahiplerinin bu konular üzerinde kafa yormasıyla ve onları hayata geçirmesiyle elde edilecektir. Demek ki takvaya giden yol, ayette ifade edilen haklar üzerinde akıl yormak ve düşünmekten geçmektedir. Bu hakların ördüğü doğru yolu takip etmemek, insanı tefrikaya götürecektir. Tefrikaya düşen insanlar da, akıllarını kullanıp düşünmediklerini ifade etmiş olmaktadırlar. Bu anlamda Yüce Allah, En'am 151'de, insana aklını kullanmasını, böylece düşünme (152) ve takvaya ulaşmasını (153) emretmektedir.

Bakara 177'de takvaya nasıl ulaşılacağını tarif etmiştir Yüce Yaratan:

“İyilik, yüzlerinizi doğuya ve batıya doğru çevirmenizde değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği malını akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmış olanlara, ihtiyaçtan dolayı dilenenlere, köle ve esirlere veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, sözleştiklerinde sözlerini yerine getiren; sıkıntıda, hastalıkta ve savaş anında sabır gösterenin iyiliğidir. İşte bunlardır doğru olanlar ve takva sahibi olanlar.”⁸⁰

Bayraklı Tefsirinde şöyle açıklamaktadır;

“Takva iyiyi yakalamakla elde edilmektedir. İman, yardım etmek, namaz kılmak, ahinde durmak ve sabretmek, takvanın temellerini ve çatısını oluşturmaktadır. Başkalarının düşünce ve yapıp etmelerine bağlı kalanlar, bu ağacı besleyemezler. Yüzünü doğuya ve batıya çeviren taklitçi insanlar, takvaya ulaşamazlar. Takva ağacı

---

⁸⁰ Bakara Suresi, 2/177

insanın gönlünde kök salar; dallarıyla da topluma ve sonuçta Allah'ın rızasına uzanır. Başkalarının düşünce ve yapıp etmelerine bağlı kalanlar, bu ağacı besleyemezler Yüzünü doğuya ve batıya çeviren taklitçi insanlar, takvaya ulaşamazlar.”⁸¹

İnsan, iyiyi yakalamakla, takva seviyesine ulaşarak aydın olma vasfına sahip olur. Taklitçi, düşünmeyi ve aklını kullanmayı başkalarına bırakanlar da aydın olamaz. Aydın insan hayâ ve iffet duyguları ile takva elbisesi giymiştir. Aydın insan akıl, gönül ve nefsinin bir araya getirilerek takva elbisesi diker. Çünkü o nefsinden gelen kötülükleri kontrol edebilir. Aydın insan, adil olan insandır. Çünkü o takvaya ulaşma yolunun oradan geçtiğini bilir.

*“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahitlik edenler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adalet yapmamanıza sevk etmesin. Adalet yapın ki, o takvaya çok yakın olursunuz.”*⁸²

Burada İslâm'ın sosyal, hukukî ve ahlâkî amaçlarının önemli bir kısmı özetlenmektedir. “Ferdî ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî erdem” anlamına gelen adalet, sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ müminlere adaletle şahitlik etmelerini, herhangi bir topluma karşı besledikleri öfke yüzünden onlar hakkında adaletten ayrılmamalarını emretmiştir. Ayet-i kerime, insanların Allah katında en üstün değer olan takva faziletine erebilmeleri için adaletli olmaları ve düşmanları hakkında kalplerinde besledikleri öfkenin onlara karşı haksızlık yapmalarına sebep olmaması gerektiğini bildirmektedir. Müminler, haksızlığı ortadan kaldırarak yerine hakkı ve adaleti getirmek, bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler. Kur'an'ın ana maksatlarından biri de adalet ilkesine dayalı ve hukuka güvenin hissedildiği bir sosyal düzen kurmaktır.⁸³

---

⁸¹ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c 2, s. 240

⁸² Maide suresi 5/8

⁸³ **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 2, s. 229

“Kur’an-ı Kerim’in ‘en yüksek şeref ve değer’ kabul ettiği (Hucurât49/13) takva erdemine sahip olmanın şartlarından biri de kötülüğe kötülükle cevap vermemek, düşünmek, aksine olabildiğince kolaylık, özveri, barış ve uzlaşmadan yana olmaktır.”⁸⁴

Doğuştan gelen takva duygusu (Şems, 8) geliştirecek aydın insanı yetiştirmede eğitimin etkisi nedir? Şems 8’e göre doğuştan getirdiğimiz takvanın dışında sonradan kazandığımız takva vardır. Doğuştan getirdiğimiz takvayı geliştirmek için eğitime ihtiyaç vardır. Manevi eğitim, insanın doğuştan getirdiği takvayı geliştirir; gelişen takva da sosyal hayata yansır.

“Takvayı emretmek” (el-Alak ,96/12) eğitim faaliyetinin en önemli vazifelerinden biridir. Eğitim faaliyetinin insanın iç âlemine uzandığı eşik ve orada tutunduğu kulp takva duygusudur. Yaratılıştta var olan takva duygusu, verilen olumlu eğitimi benimser, kabullenir ve ona kucak açar. Bu duyguyu harekete geçirmeyen eğitim faaliyeti, kabukta kalır, öze inmez, fitrata uygun düşmez, insanın iç âleminde bir değişim meydana getiremez ve insanın olgunlaşmasında bir adım öne gidemez.

Takva, söylediği ile yaptığı arasında dengeyi ifade etmektedir. İnsanlara emrettiği ile kendisinin tatbik ettiği arasında bir bağlantı olmayan eğitimciler takvayı yakalayamazlar. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki takva bir denge ve bir tutarlılık eylemidir. Taha suresinin 132. ayetinde bu olguyu yakalamamız mümkündür. Kendisi namazı kılan baba, çocuklarına da aynı ameli emretme yetkisine sahip kılınmaktadır. İşte neticede bu tutarlılık takvaya ulaşılacağı garantisini getirmektedir. Böylece eğitimin evrensel kanunu olan başkasına teklif ettiğinin kendisinin tatbik etme zorunluluğu, din eğitiminde takva ilkesi olarak yer almaktadır.⁸⁵ “İslam eğitimcilerine göre bilgi, doğru davranış takvayı elde etmenin bir vasıtasıdır.”⁸⁶

“Netice olarak diyebiliriz ki, aydın Müslüman takva elbisesini giyen, takva denen ruh gıdası ile beslenerek Araf 7/201 e göre gönül gözü ile gören, bir iç aydınlığına sahiptir. Takva demek, gönül gözü demektir. Gönül gözü de bir iç aydınlığını ifade

---

⁸⁴ Kur'an Yolu Tefsiri, c. 2, s. 651

⁸⁵ Süleyman Aktaş, Eğitim Açısından Kur'an'ı Kerim'de İnsan-ı Kamil, doktora tezi

⁸⁶ Bayraktar Bayraklı, İslam'da Eğitim, s. 275

etmektedir. Kuran eğitiminin amaçlarından biri olan takva, iç aydınlığına ulaşmak, gönül gözünü elde etmektir.

Aklını kullanmayan, düşünemeyen, sağlam imana sahip olmayan, ibadetleri tam anlamı ile yerine getiremeyen, Allah'ın hükümlerine saygı duymayan, kin, düşmanlık, haset ile dolu olan bir insan nasıl takva sahibi olsun, nasıl iç aydınlığını elde etsin, nasıl gönül gözü ile görsün ve nasıl Yüce Allah'ın istediği aydın Müslüman şahsiyetine bürünsün .”⁸⁷

Sonuç olarak, aydın insan hayattaki izleri gönül gözü ile okuyarak, gelecekteki olaylar hakkında doğru tahminlerde bulunup, kendini ve çevresindekileri koruyan insandır. Bu koruma da takva ile mümkündür. Takva sahibi insan fikirleriyle barış yanlısı olması ile toplumsal hastalıklara şifa olur. Problemlerin doğru yolla çözümünü sağlar. Onun için tüm davranışları ile topluma bal gibi gıda verirler.

E. Aydın Bilge İnsandır

Aydın olmanın bir başka önemli özelliği bilgeliktir. “Yüce Allah'ın, Hz Adem'i yaratmasının ardından onu öğretime tabi tutması, onu bilgilendirmesi (Bakara 2/30-31) bize bilginin insan hayatı için nedenli önemli olduğunu göstermektedir.”⁸⁸

Kur'an'ı Kerim'de Allah insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere Tevrat, İncil ve Kur'an'ı gönderdiğini belirtmektedir. İnsanların cehalet karanlığından bilginin nuruyla kurtulmaları mümkündür.

Bilgi, bilgi edinme vasıtaları olan duyu organları yoluyla gelen duyuların akıl tarafından düşünme kurallarına uygun olarak düzenlenmesi sonucunda meydana gelen bir üründür. Bilginin anlaşılması aklın fonksiyonu ile mümkün olduğu gibi, bilginin üretimi de yine aklın düşünme fonksiyonu ile mümkün olabilmektedir. Bilginin aydınlatıcı olması ve bir değer niteliği taşıması bazı özellik ve işlevlerinin olmasını gerektirmektedir. Mutlak ve en doğru bilgi olan, aydınlatıcı kitaplar ilahi bilgilerin

---

⁸⁷ Bayraktar Bayraklı, **Müslüman Şahsiyet**, s.125

⁸⁸ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an Ahlakı**, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2011, s. 183

Kur'an'ı Kerim'deki vasıflarından yola çıkarak bilginin nasıl ışık saçan bir değer olabileceğini açıklayabiliriz.

Doğru ve yanlış birbirinden ayıran, faydalı, geniş kapsamlı, ayrıntılı açıklamalarıyla ihtiyaçları karşılayan problemleri çözüme kavuşturan, sorumlulukları hatırlatan, insan hayatını zehirleyen zararlı bilgileri kesin ve güçlü delillerle ortadan kaldıran manevi dünyaya ait hastalıklara şifa veren, barışı kardeşliği objektif fikir ve düşünceyi temel alan, insan kalbini yumuşatan, bireysel ve sosyal birliği bütünlüğü sağlayan Kur'an'ı ilahi bilgi insanlığı bu özellikleri ile aydınlatmaktadır.⁸⁹

Yüce Allah bilmeyi, daha doğrusu bilgiyi "farkı fark ettiren bir değer ölçüsü" olarak tayin etmektedir. Buradaki bilgi ya da bilmenin ibadetten sonra gelmesi manidardır. Bilgi, bir akıl ve beyin işi olduğu kadar gönül işidir de. Beyin bilgiyi üretir, gönül bilgiyi kontrol edip faydalı hale getirir. Zariyat Suresi'nin 56. ayetinin sonunda yer alan "kulluk etme" yi "Allah'ı bilmek" olarak manalandıranlar, bilmenin ilk noktasını vermiş, kulluğu Allah'ı bilmekle başlatmışlardır. Akıldan sonra en büyük değer bilgidir.

Yüce Allah bize şunu öğretmektedir: Dünya hayatında da bilen insan ile bilmeyen insanları bir tutmamamız gerekiyor. Bilenler ile bilmeyenleri ayıramayıp emaneti ehline vermeyen toplumların geleceği karanlıktır. Bilgi insanın önünü açar, aydınlatır, nura nur katar ve insani vasıfları ortaya çıkarır. Kâfir ile mümin arasındaki farkı ancak akıl sahipleri düşünüp anlar, ortaya çıkarır ve fark edip kendisine onlar arasında bir yer bulur.⁹⁰

Bilmenin önemini Allah-u Teâla, Zümer suresinin 9. Ayetinde “*Hiç bilenlerle bilmeyen bir olur mu?*” uyarısıyla bildirmektedir. Bayraklı, bu ayetten yola çıkarak bilginin farkı fark ettiren, bir değer ölçüsü olduğunu ve ayetin tamamı ile ele alındığında bilmenin sadece akıl ve beyin işi değil, aynı zamanda gönül işi olduğunu söylemektedir. Beyin bilgiyi üretir, gönül ise kontrol edip faydalı hale getirir.

---

⁸⁹ Elif Bulat, 'Karanlıklardan Aydınlığa Geçişte Kur'anî Eğitim Süreçleri', **Yüksek lisans tezi**, 2003

⁹⁰ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c.16, s.339

“Bilgi, düşünce ve davranış arasında ahenk kuramayan insan, çelişki ve ikilemeden kurtulamaz. Gerçek ve kapsayıcı bilginin Allah’a ait olduğunun bilinciyle hareket eden insan ise, O’nun direktiflerine uymada tereddüt göstermez.”⁹¹ Kişi, bilgisine göre ve inandığı gibi yaşar. Eğer doğru bildiği ve doğru inancına göre yaşamıyorsa, yaşadığı değerleri kabulleniyor demektir. Bilgi insanın kafa yapısını dolayısıyla dünya görüşünü şekillendirir. Eğer insan doğru bilgiye ve doğru inanca göre yaşamayacak olursa, yaşadığı gibi inanmaya başlar. Etrafını saran olumsuzlukların farkına varmaz, onları tabii ve normal olarak algılamaya başlar. Bu kusur ve hatalar onu din ve imanından mahrum edecek seviyeye götürebilir. Hatta inanmayanların arasına karışarak hayvanlardan daha aşağıya düşmelerine sebep olabilir. Böyleleri hakkında Kur’an;

*“Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki; onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta onlardan da şaşkındırlar. İşte asıl gafil olanlar onlardır.”*⁹²

Bilginin, özellikle hakkın bilgisinin, hakkın bilinmesi bir aydınlıktır, bir ışıktır. Bilgi öyle bir değerdir ki, kendisine sahip çıkanları yüceltir, başkalarının saygısına layık hale getirir. Yüce Allah “aklı” doğuştan insanın doğasına koymuş, ama bilgiyi sonradan öğretmiş ve öğretilmesini /öğrenilmesini emretmiştir. Başka bir ifadeyle “akıl” tüm insanlara olan bir vahiydir. Sonradan gönderdiği vahiy denen bilgi ile önceden doğasına koyduğu akıl denen vahiy birleşince aydınlığın, mutluluğun, güzel ahlakın yolu açılmış oluyor. “Bilginin” damıtılmış haline “hikmet” diyebiliriz.⁹³

Bayraklı tefsirinde hikmeti insanın akıl ve gönül ikilisinin kaynaşmasından doğan veya Allah tarafından vahyedilen bilginin davranışlara, oradan topluma ve insanlığa yayılan bir ışık olarak ifade etmiştir. İşte aydın insan; bu özellikler kendisinde toplanan hikmet sahibi mümindir.

---

⁹¹ Hüseyin Emin Sert, **Kur’an’da insan tipleri ve Davranışları**, s. 81

⁹² A’raf suresi 7/179

⁹³ Bayraktar Bayraklı, **Kur’an Ahlakı**, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2011, s. 186

“ Kur ‘ani eğitimin amacı olarak, insanların baş fiziksel gözlerinin yanı sıra kalp gözü ile de gerçek bilgiye yönelmelerini öğütlemektedir.”⁹⁴

Netice olarak diyebiliriz ki: doğru bilgi Yüce Allah’ın insana bahsettiği en büyük değerdir. Biz aklımızı olaylar üzerine tabiat kanunları üzerine akıttığımız zaman oradan elde ettiğimiz aydınlatıcı değere bilgi diyoruz. Doğru bilgi insanı ve toplumu geliştirir. Bizi ileriye doğru iten gelişmişliğin basamaklarını teker teker aldırın güç bilgidir. Bilgi baharın tabiata yürüyen suyu andırır. Tüm çiçekleri, meyveleri, bitkileri, canlandıran su gibi bilgi de ferdin şahsiyetine ve toplumun hayatına aynı canlılığı verir. İşte aydın insan bu güçteki doğru bilgiye sahip olan adamdır. Ne kadar bilgili isen o kadar aydın. Aydın insan aklını kullanan, doğru bilgiye sahip olan ve bu bilgide derinleşen doğru iman sahibi sevgi dolu bir gönüle sahip olan insandır. Din eğitiminin ana amaçlarından biri aydın insan yetiştirmenin temellerini atmaktır. Genelde insanlığa özelde kendi toplumuna aydın insan yetiştiremeyen eğitim sistemi özelde din eğitimi görevini yapamıyor demektir.

F. Aydın Kimi, Neyi, Nasıl Seveceğini Bilen İnsandır

Akıl, bilgi ve imandan sonra gelen en büyük değer sevgidir. Günümüz dünyasında da en çok muhtaç olduğumuz, insanı Allah’a ve diğer canlılara bağlayan değerdir sevgi. Sevginin kaynağında Allah vardır. Yüce Allah insanı yaratırken, onun iç alemine sevgi denen duyguyu tohum halinde koymuştur. Anne, baba, kardeşlik, insan sevgisi vardır. Bu sevgileri gönlünde besleyen büyütendir aydın..

Bilindiği gibi doğuştan gelen sevgi, hub; sonradan kazanılan sevgiye de vud diyoruz. Hub geliştirmeye muhtaçtır. Objelerini bulunca vud olur. Aydın adam doğuştan getirdiği sevgiyi geliştiren ve onu vud haline getirendir. Böylece aydın adam gönlündeki sevginin en büyük payını Allah’a verir. Geri kalan sevgiyi ailesine, çocuğa, vatanına, dinine ve bütün insanlığa yöneltir.

Aydın insan veya toplum bu sevgiyi nasıl elde edecek? Birbirini seven insanlar, toplumlar oluşturmanın yolları nelerdir? Bunu Yüce Allah Meryem Suresi’nin 96.

⁹⁴ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988, s. 20

Ayetinde: “İman edip iyi amellerde bulunanlara gelince; onlar için Rahman, bir sevgi yaratacaktır.”⁹⁵. Bayraklı tefsirinde bunu şöyle açıklamaktadır: "İman ve iyi amel bu şartları teşkil etmektedir. İman gönlün eylemi, iyi davranışlar da sosyal ilişkilerinin, ahlakın işi eylemi olmaktadır. İkisinin toplandığı insanlar için Yüce Allah bir sevgi yaratacaktır. Birisi Allah'ın onları sevmesi, diğeri de onların birbirlerini sevmeleridir. İman ile amel sevgiye dönüşüp insanla Allah'ı, insanlarla insanları kaynaştırıyor, yakınlaştırıyor, kin ve düşmanlıkları eritip yok ediyor.

Geleceği bilemiyoruz ama, günümüzde Müslümanlar arasında sevginin olmaması, onların birbirlerine cemaat, tarikat, mezhep açısından bakmaları, ölçü olarak İslam dinini kullanmamaları bize gösteriyor ki iman ve amellerinde bir noksanlık, bir yara veya bir defo vardır. Eğer gerçek bir imana sahip olsalardı ve iyi amel üretselerdi elbette Allah onlar için birbirlerini sevdirecek olan sevgiyi yaratmış olacaktı. Günümüzde kardeşler bile birbirleri ile geçinmiyor, kavga ediyor, kin tutup düşmanlaşıyor. Müslüman devletlerin birbirine kinli ve düşmanca tutumları bize onların iman ve amallerindeki zaafi göstermektedir.

Hala sevgiyi dar kalıplar içerisine sokarak, “Benim grubumdan isen seni severim, değilsen bana yabancısin” diyen ve böyle davrananlar çok yaygın durumdadır. İslam'ın Allah sevgisinden, insan sevgisinden, kardeş sevgisinden habersiz bir Müslüman hayatı yaşamaya çalışıyoruz. İslam'ın kapsayıcı ve kalıp tanımayan, sınırı olmayan, sevgisini hayata geçirmediği tevhid inancının ön gördüğü birlik ve beraberliği gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır.

Gerçek imana sahip olmayan ve iyi amel işlemeyenler, Allah'ın bizim için yaratacağı sevgiyi engellemektedirler. Yüce Allah'ın yaratacağı sevgiyi gönlümüzde ve sosyal hayatımızda misafir edecek olan gönlümüzdeki iman ve iyi amellerimizdir. Sevgi denen gemiyi barındıracak olan iman ve iyi amel limanıdır.”⁹⁶

Aydın toplum, toplumsal sevgiyi elde edebilmesi için Allah'a gerçek imanını, gerçek salih ameli Allah'a sunmalıyız. Çünkü sevgi bağları kuvvetli olduğu sürece, insan

---

⁹⁵ Meryem Suresi, 19/96

⁹⁶ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c 12, s. 205

güçlü, mutlu ve umutlu olur. Böylesi umut ve yaşama sevinci ile dolu insanlardan oluşan toplum da örnek bir toplum haline gelir.

Aydın aynı zaman da sevgisiyle Allah'a yakınlaşan şahsiyettir. (Şura 23) Bu sevgi, insanı Allah'a yaklaştıran sevgi olduğu gibi insanı insana yaklaştıran bir sevgi de olabilir. Peygamberin eğitim anlayışının amaçlarından biri Allah'a yaklaştıran sevgiyi oluşturmaktır. İnsanı Allah'a yaklaştıracak bir sevginin gönüllerde oluşması, insanın yücelmesi demektir. Din eğitiminin en önde gelen amaçlarından biri bu olmalı, bu sevgi için ter akıtılmalı, çaba sarf edilmelidir. Dini faaliyetlerin amacı, özelde aydın din eğitimcileri toplumun mezhep, tarikat, cemaat adı altında bölünmüşlüklerine karşı sevgi aşısını yaparak sevgi tohumlarını yeşertmelidir.⁹⁷

Diğer taraftan sevgi dediğimiz duygunun kaynağı tek olmasına rağmen, yoğunluğu, boyutları ve renkleri farklıdır. Bunu tespit eden düşünürler, sevgiyi çeşitlere ayırmışlardır.⁹⁸ Allah sevgisi, anne-baba, kardeşlik, insan sevgisi gibi... Aydın, bu sevgileri gönlünde büyüten adamdır. Sevgi yolundaki en büyük kriterimiz: sevilen obje ile sevgiyi ayarlamak olmalıdır. Yani sevilen ile sevgi arasında bir denklik sağlamak olmalıdır. Bu dengeyi kuramadığımız nokta da insan, Allah'tan başka varlıkları Allah'ı sever gibi sevmekle Bakara 165 'de dendiği gibi şirki gerçekleştirmiş olur. Sevgi kaygan bir zeminde yürümek gibidir. İnsan her an zeminde kayabilir. Buz zeminde yürümek belli bir eğitimi gerektirdiği gibi insanın herhangi bir şeyi ölçüsüzce sevgi beslemesi de onu tanrı seviyesine çıkarmasına sebep olur. Allah sevgisini başka hiçbir sevgiye karıştırmayan ve hiçbir şeyle değişmeyen insan, diğer varlıklara sevgisinin Allah sevgisiyle çatışması durumunda bütün ilişkilerini Allah sevgisine ve dolayısıyla Allah'ın iradesine göre düzenleyeceğinden, onun bütün ilişkileri bilinçli ve iradeli olacaktır. Bu sebeple güçlü bir iman gerçek bir özgürlüktür. Çünkü hakiki mümin ve Müslüman, Allah'ın onaylamayacağı bir buyruğa uymamaya özen gösterir. Allah yalnız iyi ve doğru olan şeyleri onayladığına göre hakiki Müslüman her zaman doğruluğun ve doğruların yanındadır. Gerçek özgürlük de budur. Asıl kölelik ise, gerçek ve iyi olanı görüp seçemeyecek kadar kalbi ve iradesi körelmiş olan insanların köleliğidir. Bu açıdan küfür

---

⁹⁷ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c 17, s. 217

⁹⁸ Zeki Bıyık, Din Eğitimi Açısından Sevginin Kur'an'daki Yeri, **Doktora tezi**, s. 56

ve şirk, yani kalbinde Allah sevgisi taşımamak ya da başka şeylerin sevgisini Allah sevgisine üstün tutmak, bütün kötülüklerin başıdır. ⁹⁹ Sevgi yolunda patika yollara sapmadan yürüyebilmek içinde yollara asılan levhalar gibi Kur'an levhaları olan ayetlere yol güzergâhından bakması gerekir. Aydın insan bunu yapan insandır.

Tövbe Suresi 24. Ayette: *“Deki; Eğer babalarınız, oğullarınız kardeşlerini, eşleriniz, hısım ve akrabanız, kazandığınız mallar, kaybolmasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, Allah emrinizi yerine getirinceye kadar bekleyiniz. Allah, yoldan çıkmış olan topluluğu doğru yola erdirmez.”*¹⁰⁰

Patika yollara sapmamanın bilgisi, neyi ne kadar seveceğini bilmekle ve eğitimini almakta yatmaktadır. Tövbe /24 te; Ebeveyn, çocuklar, kardeş, eş kabile, mal, ticaret ve meskenlere duyulan sevgi Allah'a ve peygambere Allah yolunda savaşmaya olan sevgiden daha çoksa insanı şirke götürür buyrulur. ¹⁰¹

İnsanın sahip olduğu en yüksek duygulardan biri olan sevginin dereceleri, Gazali tarafından şöyle sıralanmıştır: 1. İnsan öncelikle kendisini, kendi varlığına katkıda bulunan şeyleri sever. 2. Sevginin ikinci derecesi, kendisine iyilik ve ikramda bulunanları sevmektir. 3. Sevginin en yüksek mertebesi, herhangi bir yararlanma düşüncesine ve kişisel isteklere bağlı olmaksızın, sırf sevilendeki iyilik, güzellik ve yetkinlik gibi olumlu ve üstün nitelikler dolayısıyla sevmektir. İnsanda sevgi, maddî olanı sevmekle başlar, manevî olanı sevmekle kemale ulaşır; kendini ve kendine ait olanları sevmekle başlar, kendisinin dışındakileri, doğadaki güzellikleri ve nihayet bütün bu güzelliklerin yaratıcısı olan Allah'ı sevmekle kemale ulaşır. İslâm düşüncesinde hakiki sevgi Allah sevgisidir. Çünkü bütün iyilikler ve güzellikler O'ndan gelir. “Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek” düşüncesine yükselebilen ve sevgiyi bu şekilde kavrayan insan, herkesi ve her şeyi sever: İyileri olduğu gibi, kötülükleri de kötülükten kurtulmalarını isteyerek sever. İşte 24. ayette Allah sevgisinden üstün tutulmaması istenen sevgiyle ilgili ifadeyi bu açıdan değerlendirmek ve Kur'an'ın kişiyi dünyadaki sevdiklerinden uzaklaştırmayı değil, bu

---

⁹⁹ Kur'an Yolu Tefsiri, c.1, s. 250-252

¹⁰⁰ Tövbe Suresi, 9/24

¹⁰¹ Bayraktar Bayraklı, a.g.e, c 2, s. 353

sevginin daha yüce mertebedeki sevgiye erişirmeye vesile olmasını hedeflediğine dikkat etmek gerekir. Bir başka anlatımla, insanın yakınlarını, kazanmayı ve kazancın sağladığı nimetlerden yararlanmayı sevmesi zaten onun doğasında bulunan bir gerçektir; Kur'an-ı Kerim ise bu gerçeğe atıfta bulunarak, kişinin anılan sevgiden vazgeçmeksizin onu daha yücelere tırmanmanın vasıtası olarak görmesini istemektedir. Bu da ancak kişinin kendisini belirli bir kontrol altında tutmasıyla mümkündür ki, bu kontrolün ölçütü, hiçbir sevginin Allah sevgisinden ve O'nun değerli saydıklarından daha üstün görülmemesidir. Bu anlayışa erişebilen insan bir yandan dünyevî istek ve bağların esiri olmaktan kurtulup gerçek özgürlüğe kavuşur, diğer yandan da bütün sevgilerini anlamlı hale getirmiş olur.¹⁰²

Aydın Müslüman bu sevgi dengelerini iyi kuran ve ona göre hareket eden bir kimliğe sahiptir. Bütün gücün Allah'a ait olduğunu bilen Müslüman sevgisini Allah ile diğer varlıklar arasında eşit paylaşmaz. Bir çocuk bir insan kendisini doğuran annesine olan sevgisini başkası ile eşitleyebilir mi? Eşitlemesini annesi ister mi? Bizim yaşadığımız bu durumu empati yaparak Allah'a karşı olması gereken sevgimize uyarlayabiliriz. Doğuran, doğurduğunu her şeyden fazla onu sevmesini ister.¹⁰³ Yaratan da her şeyden fazla sevilme ister. İşte, bu kuralı benliğinde, vicdanında bürünmüş kişi aydın Müslümandır.

Gönüllerinde aydınlanma olmayan kişiler, ferdi hayatlarında ruh sağlığının önemli problemlerinden olan çeşitli iç sıkıntısı, gerginlik, gayrişuuri telafiler ve streslere maruz kalacaklarından beşeri münasebetlerde de insanlara sevgi müsamaha gösteremeyecekler. Ancak aydınlanan gönüller, ilahi sevgiye ulaşabilir; ilahi sevgi ve rahmet tecellisine eren gönüllerde insan sevgisi gelişir. Bu iki sevgi birbirine dönüşmekte, biri diğerine götürmektedir. Ancak menfaate dayalı sevgi ile hiçbir menfaat olmadan sırf Allah rızası için olan sevgiyi birbirine karıştırmamak gerekir. Gizli çıkar hesaplarına dayanan sevgide, menfaat olduğundan en ufak çıkarlar yüzünden dostluk ve sevgi bozulmaktadır. İnsani sevgide vermek vardır; feragat vardır; almak değil. İnsani ve ilahi sevgide sevenle sevilen arasında uyum vardır.¹⁰⁴

---

¹⁰² Kur'an Yolu Tefsiri, c. 2, s. 142-144

¹⁰³ Bayraktar Bayraklı, Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti, s. 68-69

¹⁰⁴ H. Mahmut Çamdibi, Din Eğitiminin Temel Meseleleri, İFAV, 1994, s. 120

Aydın Müslüman, her daim kendini yeniler, geliştirir, benliğinin dar sınırlarını aşarak sevgiyle diğer insanlara yönelir ve onlarla işbirliği içine girerek mutluluğa ulaşır. Sevgi, imkân ve mutluluklar paylaştıkça çoğalır.¹⁰⁵

Hoşgörü ve bağışlayıcılığın kaynağı sevgi, insan için temel ihtiyaç olmanın yanında toplumsal huzur ve barışın da asgarî şartıdır. Sevgi ve kendini gerçekleştirme gibi temel ihtiyaçları karşılanmayan insan, yapıcı olmaktan uzak, kendisi ve hatta çevresi için yıkıcı ve anormal davranışlı olur. Gerçek sevgide fedakârlık ve fazilet vardır. Sevdikleri için yaptığı fedakârlık insanı yüceltir.¹⁰⁶ Unutulmamalıdır ki, sevmek vermek demektir. Almak için seviyor gözükenlerin amacı ticarettir, sevgi değil. Evet, sevmek vermek demektir. Gönül vermekle başlar; ömür vermekle sürer, can vermekle biter. Mecnun sevdi, ömrünü verdi; Ferhat sevdi, dağları deldi; pervane sevdi, canını verdi. Onun için Sadi Şiraz, “Aşk pervaneden öğren” diyerek aşk uğruna can vermeyi önermiştir.”¹⁰⁷

Kin mümine yakışmaz ve “Mü’min, kin tutmaz.” Olgun ve yumuşak kalp sahibi insanın münasebetleri de yumuşak olur. Bu durum insanlar arasında, birlik ve beraberliğe sebep olur. Birlikten meydana gelecek olan toplam kalite fertlerin gönlünden çıkan yumuşaklık ağacının ürünü olmaktadır. “İmanın tadını almaktan hoşlanan kimse, sevdiğini sadece Allah için sevsin.” Allah için sevmenin insana bahşedeceği huzurun tadını ancak tadanlar bilir. Rasulü Allah (a.s.) şöyle buyurur: “Allah’a yemin ederim ki, Müslüman olmadıkça Cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de tam anlamıyla Müslüman olamazsınız.”¹⁰⁸ Bu hadisten de anlaşılacağı gibi, gerçek Müslümanlık müminlerin birbirleri arasındaki sevgi nispetinde fiiliyata geçmektedir. “İşlerin en güzeli, Allah için sevmek ve Allah için kınamaktır.”¹⁰⁹ Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu gösterir, ona beklemediği yerden rızık verir. Allah'a güvenen kimseye O kâfidir, O ne güzel vekildir. “Müminler; birbirini sevmekte, birbirine

---

¹⁰⁵ H. Emin Sert, a.g.e, s. 218

¹⁰⁶ H. Mahmut Çamdibi, a.g.e, s. 20

¹⁰⁷ Yaşar Fersahoğlu -Mehmed Akif Demir, **Duygu Eğitimi**, İstanbul, Çamlıca yayınları,2012, s. 79

¹⁰⁸ Buhari, **Edebü’l-Müfred**, c. 1, s. 359, hn. 260

¹⁰⁹ Ebu Davud, **Sünen**, 34/Sünne, 3, c. 4 ,hn. 4599

merhamet etmekte ve her konuda yardımlaşmakta, bir beden gibidirler.”¹¹⁰Onlar bu güzelliklere sahip olurlarsa, yaşanılabilir bir toplum oluşturabileceklerdir.¹¹¹

Yukarıda alıntı yaptığımız ifadelerden anlıyoruz ki: aydın insan seven insandır, karşılıksız sevgi yaşayan adamdır. Menfaatle sevgiyi karıştırmayan adamdır. Bütün varlıkları Allah için sevmeyi bilen adamdır. İşte din eğitimi yukarıda anlatılanları hayata geçirme faaliyeti olmalıdır. Bize göre sevgiyi işlemeyen din eğitimi insanı işleyememiş, ona kalite kazandıramamış ve onu aydın insan yapamamıştır. Din Eğitiminde hedef, Allah’a yaklaştıracak sevgiyi oluşturmaktır.

G. Aydın İnsan Ahdinde Durur/Vefalıdır

Ahde vefa, yani verdiği sözü yerine getirmek, erdemli yani aydın olmanın şartlarından birini teşkil etmektedir.Yüce Allah İsra suresinin 34. ayetinde şöyle buyuruyor: “*Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verdiğiniz sözden mutlaka sorguya çekileceksiniz.*”¹¹²

En’am Suresi 152. Ayette: “*Rüşd çağına erişinceye kadar yetimin malına, sadece iyi tutumla yaklaşınız; ölçü ve tartıyı adaletle yapınız! Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olunuz; Allah’a verdiğiniz sözü tutunuz. İşte hatırlayıp öğüt alınız diye Allah size bunları emrett*”¹¹³ ve yine Bakara Suresi 83. ayette: “*Hani biz İsrailoğullar’ından söz almıştık: ‘Sadece Allah’a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekatı verin. Sonunda, azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.*”¹¹⁴

Yukarıda verilen ayetlerden hareket ederek bu konuyu izah etmeye çalışacak olursak; Muhabbet, dostluk ve bağlılıkta sebat, ahde riayet ve verilen sözde durmak demek olan vefa, İslami şiarlardan biri ve belki de en ehemmiyetlisidir. Çünkü her insan

¹¹⁰ Müslim, **Sahih**, 45/Birr ve’s-Sile ve’l-Adab, 17, hn. 2586

¹¹¹ Hüseyin Emin Sert, a.g.e, s. 221

¹¹² İsra Suresi, 17/34

¹¹³ En’am Suresi, 6/152

¹¹⁴ Bakara Suresi, 2/83

imtihan edilmek üzere geldiği bu dünyada, ruhlar âleminde vermiş olduğu söz sadakatini ispat ettiği takdirde, hayatını Mü'min olarak yaşar.

Pek tabidir ki bir kerpiç parçasından hiç kimse vefa beklemez. Vefa, insana yakışan ve insana has bir haslettir. Bir Mü'minin şahsiyet inşasında gönül dünyasının olmazsa olmaz temel dinamiklerinden biridir. Peki, bir Mü'min, kime karşı vefa sahibi olmalıdır? Hiç şüphesiz, öncelikle kendisini yoktan var ederek ona iman nimetini lütuf ve ihsan eden Cenab'ı Hakk'a karşı vefa sahibi olmalıdır. İkinci olarak, Hz. Peygambere vefalı olmalıdır. Daha sonra kademe kademe ana babaya, din büyüklerine, hısımlakrabaya ve bilhassa din kardeşlerimize vefayı gönlümüze yerleştirmelidir. Ayrıca insan için yaratılan bütün mahlûkata karşı da vefa hisleriyle davranmak lazımdır. Zira Halik'ın nazarıyla mahlûkata bakış tarzı kazanmak da yine Halik'a vefadır.¹¹⁵

Yüce Allah ahdinde duran aydın insana sevgisini ilan etmektedir. Bu seviyeye gelen insan Allah sevgisini kazanmaktadır. Buradaki olgunluk, sadece sözünde durmanın meydana getirdiği bir olgunluk değildir, durmayı da içermektedir. Bu husustaki ayet şöyledir,

“Ortak koşanların Allah yanında ve Elçisinin yanında nasıl anlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da antlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın, Allah takva sahiplerini sever.”¹¹⁶

Burada dikkat çeken bir nokta, siyasî ve ahlâkî dayanağı ortadan kalkan ve asıl tarafına karşı fesih bildirimini yapılan bir antlaşmada dahi, buna dolaylı olarak taraf olanların antlaşma hükümlerine aykırı davranmadıkları takdirde onlara verilen sözün tutulması gerektiğidir. Ayette bu kapsamda bulunanların sözlerine sadık kaldıkları sürece onlara verilen söze de sadık kalınacağı belirtilmiştir. Kur'an'ın bu yaklaşımı yüksek bir hukuk prensibini içermektedir¹¹⁷ Bu ayeti Hz Peygamber'in Muaz'a (r.a) şu tavsiyesiyle yorumlamamız mümkündür. Hz Peygamber'in Muaz'a (ö.18/639) tavsiyesi şöyledir: “Ey Muaz! Sana şu tavsiyelerime uymanı öneririm: Allah'tan kork, sözünde doğru ol, verdiğin sözü yerine getir, emaneti koru, hıyaneti bırak, komşularla iyi geçin, yetime acı,

¹¹⁵ Mahmut Topbaş, **40 soru 40 cevap**, İstanbul 2015, Erkam yayınları, s. 121

¹¹⁶ Tövbe Suresi, 113/7

¹¹⁷ **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 3, tevbe suresi 7.ayet,

yumuşak sözlü ol; herkese selam ver, iyi davranışlarda bulun, uzun emel peşinde koşma, yemin ettiğinde riayet et, Kur'an'ı iyi anla, ahireti sev, hesap gününden kork ve alçak gönüllü ol!"¹¹⁸Hadiste geçen "verdiğin sözü yerine getir", " hıyaneti bırak" ifadeleri ayette yer alan "onlara doğru davran" emrini açıklamaktadır. Buradaki "doğru davranma emri" yapılan ahdi yerine getirme hususunda dürüst davranmayı içermektedir. "Ahde durma" Kur'an'da pek çok ayette geçmektedir. Hem ferdin kemalini belirleyen ve hem de sosyolojik açıdan toplumun medeni oluşunu tayin eden bir ölçüttür. "Yüce Kur'an'da müminin özelliklerini sayarken bunlardan birinin "verdiği sözde durması" yani "ahde vefa" olduğunu gündeme getirmektedir. "Verdiği sözde durma" özelliği hem Allah'a, hem de insanlara karşı yerine getirilmesi gereken bir eylem, yani amel olmaktadır. Yüce Allah'a verdiğimiz söz, "Elest Bezmi" ya da "Bezm-i Elest"de Müslümanlar arasında konuşulan oluşumlardaki sözden başlamaktadır. Bu konudaki ayet şöyledir:

"Hani, kıyamet gününde 'biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye, Rabbin Ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da Evet, buna şahit olduk dediler."

119

Ayete derinlemesine baktığımızda şu açılımı yapabiliriz: Yüce Allah, anne karnında yaratmakta olduğu insan yavrusunun ruhuna bu soruyu sormaktadır. Biz buna bir çeşit, insan ruhunu yani aklını, Allah'ı bulacak, O'na inanacak şekilde programlamak diyebiliriz. Bu program gereği anne karnında insan yavrusunun ruhu Allah'ı kabullendiğinin ve dünyaya geldiğinde kabulleneceğinin sözünü vermiştir. "Evet, sen bizim rabbimizsin" ifadesi bu sözün kendisidir. Dünyaya geldiğinde Allah'a inanması da verdiği sözde durmasıdır. Onun ruhundaki bu programa yanlış eğitim, felsefe ve etkilerin virüs olarak girmesiyle, insan yavrusu verdiği sözü yerine getirememektedir. Eğitim, verilen bu söz doğrultusunda gerçekleşmelidir. Aksi takdirde Yüce Allah'a verilen söz yerine getirilemeyecek, insanın şahsiyetinden önemli ve olmazsa olmaz parça kopup gidecektir. Yüce Allah, anne karnındaki çocuğun ruhunu programlarken, ondan kendine imanın sözünü alırken, ruhun kendi öz benliğini de şahit tutmaktadır. Aydın insan kendi

---

¹¹⁸ Ahmet b Hanbel, v, s 323

¹¹⁹ A'raf Suresi, 7/172

öz benliğinin de tanık olduğu bu Allah'a söz verişin gereğini yerine getiren, ahde vefa gösterendir. “*O halde sen hatırlat, sen ancak hatırlatıcısın*”¹²⁰ ayetindeki “hatırlat” emri, birinci derecede insanın ruhundaki bu programlamayı, yani verilen sözü hatırlatmaktır. Her peygamber bu söz verişini hatırlatmış ya da hatırlatmak için gönderilmiştir. İşte aydın insan, kendi öz benliğinin tanık olduğu ve peygamberlerin hatırlattığı bu sözü yerine getirip, gereği şekilde Allah'a iman edendir. Aydın Müslüman imanında defo, yara ve eksiklik olmayan insandır. Aydın, katışıksız, şirk karışmamış gerçek bir imanla verdiği sözü yerine getirendir.¹²¹

Nahl suresinin 91.ve 92 ayetlerinde Yüce Allah bunun üzerinde ısrarla durmaktadır. Ayetler şöyledir: “*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tuttuktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz ki Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir.*” “*Bir toplum diğer toplumdaki daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir fesat aracı edinerek, ipliğini sağlamca ördükten sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın.*”¹²² Her iki ayette, ahde vefanın önemi üzerinde durulmaktadır. İşte burada aydın Müslüman insana vermiş olduğu sözü Allah'a verilmiş bir söz olarak kabul eder ve o ölçüde ahdini yerine getirmek için titiz davranır. “Ahde vefa” amelinde birkaç özellik bir araya gelmektedir. Bilinç, samimiyet, başkalarına ve insanın kendisine saygısı bunlar arasında sayılabilir. Eğitimin insana aşılacağı en önemli değer “ahde vefa”dır. “Kur'an üniversitesinin eğitim programında en ciddi derslerden biri, özü ve sözü, özü ve davranışları bir olan insanlar yetiştirmektir. Bütüncül şahsiyete sahip, şahsiyet parçalanması olmayan kişiler bu eğitimin amaçlarının önünde gelmektedir.”¹²³ Vefa, insana yakışan ve insana has bir haslettir. Aydın şahsiyet inşasının olmazsa olmaz temel dinamiklerinden biridir.¹²⁴

Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki; aydın insanın ahde vefalı olması zorunluluğu eğitime bir görev, bir amaç yüklemektedir. Bu da ahde vefası olmayan insanın aydın olamayacağı gibi kaliteli bir Müslüman da olamaz. O zaman din eğitimi görevini yapmamış olacaktır. Bu noktadan hareket edersek din eğitiminin ne kadar etkin

---

¹²⁰ Casiye Suresi, 45/21

¹²¹ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an'a göre Müslüman Şahsiyeti**, s. 38

¹²² Nahl Suresi, 16/91-92

¹²³ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an Ahlakı**, s. 246

¹²⁴ Mahmut Topbaş, **40 soru 40 cevap**, İstanbul 2015, Erkam yayınları, s. 121

olduğunu ve ne kadar başarılı siyasetin hem iş dünyasının hem hukukun, hem sosyal ahlakın, hem de aile terbiyesinin temel dinamiklerinden biri olduğu anlaşılmalıdır.

H. Aydın Sabreden İnsandır

Aydın insan olmanın şartlarından biri de sabretmektir. Lisanu'l-Arap isimli eserinde, İbn Manzur, sabrı şöyle tanımlamaktadır. “Bir şahsı bir eylemden alıkoymak, bir kötülüğün meydana gelmesi anında nefsinin ızdırıp ve telaştan uzak tutmak” şeklinde ifade etmiştir. Sabır kelimesi, ayrıca “musibet ve belalara dayanmak, acılaşmak, dağın tepesine çıkıp oturmak, bardağı ağzına kadar doldurmak, birikmek toplanmak, kümelenmek, şişenin ağzını sarıp bağlamak, kaktüs denen bitki, çakıl taşı olan yer, acı bir ağacın usaresi, dağ ve buz” manalarına da gelmektedir.

Yüce Allah sabrın fonksiyonunu şöyle anlatmaktadır: “*Allah’a ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin: sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Sabrediniz. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*”¹²⁵ Allah ve Resulüne itaat ve sabır, insanların kavga ve münakaşasını önlemektir. Çünkü sabırlı olan insan Allah’a ve Resulüne itaat eder. İtaat ve sabreden insanlar kavga ve münakaşaya sebep olan problemleri rahatlıkla çözerler. İşte bu vasfa sahip olanlar aydın insanlardır. Al-i İmran suresinin 146. ayetine göre, başına gelen belalara karşı gevşeklik ve zaaf göstermeyenlere, Yüce Allah sevgisini vermektedir. İlahi sevgi sabredenlerin gönlüne inmektedir. Sabır insanı yüceltmektedir. Sabredip Allah’ın sevgisini ve beraberliğini kazanan aydın insan, yüce dağ gibi bir şahsiyete sahiptir. Dağ gibi sağlam dağ gibi yüce ve oturaklıdır. Dağın tepesindeki kişi nasıl ki her tarafı görür ve bakar. Sabreden insan da olaylara üst bir gözden bakmasını bilir. Olayları tarafsız bir gözle bakmasını bilen kişiler aydın olma vasfını kazanmanın yanında Allah’ın sevgisini kazanmış, dağ yürekli insanlardır. Çünkü onlar, sosyal zorluklara katlanmayı beceren erdemli kişilerdir. Bu erdemde: Yüce Allah’ın, sabrı sayesinde sevgisini verdiği insanlara, bütün toplumun ihtiyacı vardır.¹²⁶Sabır, Müslüman şahsiyetinin doruk noktasıdır. Sabır bir problemin, bir derdin, bir psikolojik yani ferdi

---

¹²⁵ Enfal suresi, 8/46

¹²⁶ Bayraktar Bayraklı, **Kadın, Sevgi ve Temel Haklar**, s. 113

veya sosyal sıkıntının üzerine gidip çözümlene işidir. Bela, sıkıntı ve problemlerin altında ezilmemek, onlara göğüs germektir.

Sabreden Müslüman kederlenmez, kurulan tuzaklardan kaygılanmaz ve bilir ki ilahi yardım, sabra/sabredene gelmektedir. (Nahl 16/127). Sabır, haksız yere tuzak kuran düşmanların tuzaklarını çözecek ilahi yardımı getirmektedir. Ondandır dolayısıyla, Müslüman, korku, endişe ve kaygı duymaz. Onun için aydın insan hak bildiği yol da endişe ve korku duymadan dimdik yürür. “Bilgi” ile “sabır” arasında bir bağlantı, bir ilişki ve birbirlerine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç Kehf 18/68’de şöyle anlatılmaktadır.

“Hakkında hiçbir bilgin olmayan şeylere sen nasıl sabredeceksin ?”

Bu ayetten anlıyoruz ki, bilgi sabrı kolaylaştırıyor ve bilinmeyen şeyler konusunda sabretmenin zorluğuna işaret ediyor. Sabır, bir sıkıntının, belanın, kötü meselenin altında ezilmek değil, tam tersine onun üstesinden gelmek, onu çözüp ortadan kaldırmaktır. İşte bunu yapabilmek için de bilgiye ihtiyaç vardır. Cahil insan sorunların altında ezilir. Aydın, ferdi ve sosyal sorunlara karşı çözüm üreten bilgisiyle sabreden insandır. Bilinen sorunlar aydın tarafından çözümleneceği için, ferde ve topluma zarar vermezler. Aydın cahil olamayacağına göre, ferdi ve sosyal sıkıntı, sorun ve kötüye giden oluşumlara karşı sabretmesini bilen insandır.¹²⁷ Sabır, Yüce Allah’ın hükmünü beklemek anlamına da gelir. Bu konu da ki ayet şudur: *“Artık Rabbinin hüküm vermesi için sabret...”*¹²⁸

Demek ki, sabır bir beklentidir. Değişim uğruna bir beklentidir. Sabır en iyi çözüm metodudur, dayanıklılıktır ve sorunlarla baş etmektir. İlahi eğitimin en zor konularından biri sabırdır. Aydın insan olma yolunda gerçekleştirilen en zor imtihan sabırdır. Sabır, pasiflik değil, tam tersine, sorunların üstesinden gelebilmektir. Sabır öylesine zor bir iştir ki, Yüce Allah’ın yardımı olmadan onu gerçekleştirmek imkânsızdır. Onun için Yüce Allah Nahl127’ de; *“Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir”* buyurulmaktadır.

---

¹²⁷ Bayraktar Bayraklı, **Kur’an’a göre Müslüman Şahsiyeti**, s. 139

¹²⁸ Kalem suresi 68/48

İlahi eğitimin en önemli konularından olan sabır, din eğitiminin önemli bir boyutunu ve ilkesini teşkil etmektedir.¹²⁹ Başta büyük peygamberler olmak üzere, bütün enbiya asfiya ve evliya sabrın her çeşidini temsilini yaşamışlardır. Zaten Hz Peygamber: “ Belanın en zorlusuna maruz peygamberlerdir; sonra da derecesine göre diğer makbul insanlar” buyurmuyor mu? Sabır; hem zirve insanların hali hem de zirveleşme yolunda olanların güç kaynağıdır. Bir hadiste: “Cenab-ı Hak, kuluna, ameliyle ulaşması zor bir makam takdir buyurmuşsa ibadet u taatıyla o zirveye ulaşması imkânsız görünen o kimseyi nefsi ve ailesi itibariyle belaya müptela kılar... Sonra da o iptilaya karşılık ona sabır verir; derken, kulunu yükseltip o menzile erdirir” buyrulur. Bu ölçüler içinde Celalettin-i Rumi'ye göre; “sabra ulaşmak; sıkıntılara tahammül ve metanetle karşılamakla olur. O, azıcık bir sıkıntı ve zorluktan kırılan kimselerin, sabrın lezzetini elde edemeyeceklerini belirtir. Dünya hayatının kuralları gereği her türlü nimetin etrafı zorluklarla çevrelenmiştir. Celalettin-i Rumi, zorluklara sabır göstermeden hiçbir nimete erişilemeyeceğini belirterek Mesnevisinde şöyle özetler: Bir buğdayın, insana gıda ve kuvvet, onun dizlerine derman, gözlerine nur ve yaşamasına esas olabilmesi için, onun toprağın bağrına gömülmesi, toprakla mücadele ede ede filizlenip gelişmesi, sonra biçilip harmanda dövülmesi, samandan ayrılıp değirmende öğütülmesi, teknelerde yoğrulup hamur haline getirilmesi, fırınlara atılıp ateşte pişirilmesi, sonra dişlerle bir kere daha parçalanıp mideye gönderilmesi şart ve zaruridir.

İşte insanın psikolojik yapısını dikkate alarak, dert kavramına bilinenin dışında farklı bir şekilde yaklaşır. Celalettin-i Rumi'ye göre dertler birer ilaçtır, onlar insanı Allah'a yaklaştıran birer kimyadır. Bu yüzden kulun esasen şikayette bulunması gereken şey, başına gelen dertler değil, onu Allah'tan uzaklaştıran şeylerdir. Dertler insanı Allah'a yalvarır bir hale getirir ve farkına varmadan Hakkın kapısına yaklaştırır.”¹³⁰

İnsanın mükemmelleşme yolunda alacağı mesafelerdeki çileler, gelişmenin ıstırapları ve değişimin manevi zorlukları, ancak Allah için gösterilecek sabır sayesinde gerçekleşebilir. Çilesiz gelişme ve değişme olamaz. Aydın insanın yetişmesi de bir çile

---

¹²⁹ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an Ahlakı**, s. 278

¹³⁰ Tuğba Sağıroğlu, “Mevlana'nın Mesnevi adlı eserinde Tevekkül anlayışı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, 2009

ve sabır işidir.”¹³¹ Her çeşidiyle sabır kullukta bir zirvedir. Bu zirvenin zirvesi de rızadır ve zannediyorum Allah katında rıza mertebesinden daha yüksek bir paye de yoktur.

Aydın insan da önce kendi günahını görür ve kendisinin aşırı gitmemesi için çaba sarf eder. Toplumun iyiye yönelmesine öncülük eder. Bir çiftçinin ağaçtaki meyvesinin olgunlaşmasını beklediği gibi toplumun değişmesinde aceleci davranmaz ve sabreder. Çünkü bilir ki Allah’ın değiştirici sıfatını yeryüzünde yansıtmak insanın görevidir. O da toplumun sıkıntılarını dert edinen, onları düşünen ve çözüm üretmeye çalışan aydın insanların sorumluluğudur. Aydın olmak zorlu bir yolda ilerlemeyi gerektirmektedir. Bugün aydınlarımıza düşen en büyük sorumluluk şudur; yaşadığımız toplumumuzun ihtiyaçlarını tespit edip onun, nasıl ilerleyeceği konusunda yol göstermektir. Yaşadığı topluma önderlik etmeli, cesaretle bazı engellerin önünde durmalıdır.

I. Aydın Dengeli İnsandır

Aydın; duygu düşünce inanç ve davranış arasında verimli bir denge kurabilen kişidir. Kâinata ki bütün varlıklar, bir denge içinde hareket etmektedir. Her grubun birlik ve intizamını, denge kanunu ayakta tutmaktadır. Toplumların dengesini sağlayacak olanlar da ancak hal, tutum ve davranışlarını kontrol edebilen aydın insanlardır.

“ Kalp, akıl ve nefis birlikte hareket edip aralarında bir kaynaşma olunca, insan davranışlarında bir bütünlük, bir denge ve tutarlılık meydana gelmektedir. İnsanın düşünceleri, dengeye kavuştuğu zaman eylemleri de sağlam ve emin olur. İnsan kendi geleceği ile ilgili olduğu ve geleceğinden kaygılandığı ölçüde rasyonel, istikrarlı, dengeli ve objektif olmaya mecburdur. Daima çözümün bir parçası olan başarılı insanın her zaman bir programı, başarısız insanın da mutlaka bir mazereti vardır. Kur’an, her iş ve davranışta; sosyal, siyasi, iktisadi hayatta, kulluk noktasında ve ferdin beşeri münasebetlerinde, hulasa her şeyde denge orta yol tavsiye etmiştir.

---

¹³¹ Bayraktar Bayraklı, **Kur’an’da Değişim-Gelişim-Kalite-Kavramları**, 2. Basım Aralık 2007, s. 61

İfrat/aşırılık ve tefrit/eksiklik kötülüklerin kaynağıdır. İtidal/denge ise, bizzat fazilettir. Bir anlamda davranışların kontrol merkezi olan kalp, Allah'ı zikirle itminana erdiği zaman dengeye kavuşmuş demektir. Artık böylesi kalp sahibi müminden, dengeli dini hareketler ve dengeli davranışlar zuhur eder. Vücudun motoru olan kalbin sukün bulmuş hali adeta dışa yansiyarak şu ayetin sırrı tecelli etmiş olur.”¹³²

*“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikri ile doyuma ulaşanlardır. Bilesiniz ki kalpler, ancak Allah'ı anmakla doyuma ulaşır.”*¹³³

Allah'ın hidayete erdirdiği kimseler Allah'a ve Kur'an'a gönülden ve samimi olarak inanan, Kur'an-ı Kerim'i okumakla ve Allah'ın adını anmakla kalpleri huzur, ruhları sükûnet bulan kimselerdir.¹³⁴

Kur'an'ı ahlaka sınımsız sarılan Müslüman, dengeli bir insan olmak durumundadır. O, şu ayetin tecelliğahi olma sorumluluğuyla hareket eder. *“Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan (dengeli) bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir.”*¹³⁵ Dilediğini dosdoğru yola ileten Allah, bu cümleden olmak üzere Müslümanları da “vasat bir ümmet” yapmıştır. “Sırat-ı müstakim” in, “her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak, dosdoğru, adaletli, ölçülü, ılımlı ve dengeli bir yol, bir inanç ve yaşama biçimi” anlamına geldiği ifade edilmiştir. Vasat ümmet de aynı şekilde “ifrat ve tefritlerden korunarak inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insafli ve uyumlu nesil, toplum” anlamına gelir.¹³⁶

Müslüman bütün hal ve davranışlarıyla bu dengeyi muhafaza etmek durumundadır. Rasulüallah'a konuya şahitlik etmesi de, O'nun sünnetlerinin yaşanmasıyla irtibatlandırılabilir. Dengelilik sadece iş ve eylemlerde aranmaz. Onun duygu ve düşünce planında da korunması lazımdır. Çünkü insan düşünceleriyle hareket eder ve çoğu zaman da duygularının etkisindedir. Duygu ve düşüncede ölçünün olmaması, insanın dengeli hareket etmesine engel olur, ahlâkî değer ve faziletleri bozar. Peygamberimiz de beşerî

---

¹³² Hüseyin Emin Sert, a.g.e, s. 158-160

¹³³ Ra'd suresi, 13/28

¹³⁴ Kur'an Yolu Tefsiri, c. 3, s. 288-289

¹³⁵ Bakara suresi 2/143

¹³⁶ Kur'an Yolu Tefsir, c.1, s. 229-231

münasebetlerin temellerinden sevgi ve nefretteki dengeyi şöyle netleştirmiştir. “Sevdiğin kimseye karşı duyduğun sevgide aşırılığa kaçma, belki bir gün o kimse düşmanın olur. Düşman olduğun kimseye gösterdiğin düşmanlıkta da aşırı gitme, belki bir gün o kimse dostun olur.”¹³⁷ “Mümin, her hal ve tutumunda dengeli olmaya çalışmalı, aşırılıklardan uzak durmalıdır.”¹³⁸

“Kaliteli ve aydın insan olmak, farklı düşünebilmeyi ve ona göre davranmayı gerektirir. Müslümanların davranışlarındaki ölçü; Kur’an ve Hz. Peygamber’in davranış modelidir. Müslüman daima direksiyondaki şoför gibi uyanık olmalı, aksi halde trafik canavarı haline gelir; hem kendini, hem cemiyeti, hem de toplum ve çevreyi perişan eder.”¹³⁹

Yukarıda verdiğimiz ayetler ve yaptığımız alıntılardan anlıyoruz ki; Yüce Allah Kainatta bir denge ve ölçü koymuştur. Aynı dengeyi insanın ruhunda da ve oluşturacağı toplumda da koymasını istemiş ve onun için ilahi vahyi göndermiş, insanlarla ilişkilerini düzenlemiştir. Aydın insan özel de aydın Müslüman ve aydın toplum Yüce Allah’ın kainata verdiği denge ve ölçü ile ferde ve topluma vermek istediği ölçü ve dengeyi anlayabilen görebilen, özümseyebilen ve içselleştiren bir insan ve toplum olmalıdır. Bu denge ve ölçüyü davranışlarına yansıtamayan adam aydın olamaz. İşte, din eğitimi bu denge ve ölçüyü insan şahsiyetine ve davranışlarına yansıtacak ve onu o şekilde şekillendirecek bir faaliyet olmalıdır.

İ. Aydın Araştıran ve Eleştiren İnsandır

“Aydın insan doğru olanı, aklın yolunu, bilgiyi ve faydalı olanı araştıran kimse demektir. Doğru bilgiyi, aklın yolunu faydalı olanı araştıran aydın kişi önceki düşünce ve bilgilerini sorgulamalı ve onları savunmak için inat etmemelidir. Aydının ısrarı/ inadı ancak doğru bilgiye, aklın yoluna ve faydalı olanadır. Aydının kafasında, hurafenin işe yaramayan bilgilerin yeri yoktur.”¹⁴⁰

---

¹³⁷ Tirmizi, **Sünen, Birr ve’s-Sıle**, 60, c. 2, hn.1997

¹³⁸ H Emin Sert, a.g.e, s. 158-161

¹³⁹ H Emin Sert, a.g.e, s. 182

¹⁴⁰ Bayraktar Bayraklı, “Müslüman Araştırmacıdır”, www.HaberTürk.Com/bayraktar-bayrakli/768253-, 15 Ağustos 2012, (22-03-2019)

Aydın kişi araştırmadan, yeni bilgilere ulaşmadan yeniliğe, değişime ve gelişime ulaşamayacağını bilincindedir. Aydın kişi araştırma yaparken temel ilkelerinden biri olarak şu ayeti alır: “ *Sözleri dinleyip en güzeline uyanları müjdele. İşte Allah’ın doğru yola ulaştırdıkları bunlardır. Gerçek akıl sahipleri de bunlardır.* ”¹⁴¹

Aydın kişi, araştırma yaparken sözü dinler, yani okur en güzel olanını tespit eder ve en güzeline uyar. Sözlerin en güzelini belirlemek için öncelikle Zümer 17 ‘ye göre “tağuttan” uzaklaşmak, Allah’a yönelmek aklını kullanmak gerekiyor. Bu şartları taşıyan aydın kişiyi de Yüce Allah hidayete, yani doğru yola iletmektedir.

Razi’ye göre duyulan bir söz doğru da yanlış da olabilir ve bunu ayıracak olan da aklî kanıttır. Razi, bu ayetten yola çıkarak, aklın en iyi ve en doğru olanı ayırt etme konusundaki yetkisini iman, ibadet ve hukukî uygulamalara kadar bütün konulara genellemiş; insanın her konuda aklî kanıt, eleştirel düşünmeye ve mantıksal çıkarıma değer vermesi gerektiği yönünde geniş açıklamalar yapmıştır (XXVI, 260-262). Razi’ ye göre “Bir insan akıllı ve kavrayışı güçlü değilse belirtilen gerçek bilgileri zihninde toplaması da mümkün olmaz.”¹⁴²

Doğru yola iletilen aydın kişi artık “ boş sözlerden” uzak durmasını becerebilir. İşe yaramayan, batıl, çirkin ve yanlış olan sözü belirlemek ve ardından ona bulaşmadan geçip gitmek derin bir iç aydınlığı ister. Bu kaliteli iç aydınlığıyla araştırma yapan kişide asla inat ve taklit yoktur. Araştırmaları, devamlı tarafsız kaliteyi doğruyu güzeli yakalamaya yöneliktir. Meselelerin en ince detayına girebilecek, derinlemesine inebilecek, sorgulamayı elden bırakmayacak şekilde araştırma yapmayı ahlak edinen ve şahsiyetine yerleştiren kişi Kur’an’ın hedeflediği aydın kişidir. Yüce Allah’ın Kur’an üniversitesinde yetiştirmesini istediği bu aydın şahsiyetin, araştırma konusunda asla bağınazlığı, takıntısı, sabit fikirliliği, kıskançlığı, hurafeciliği yoktur. Araştırmalarını aklın iç aydınlığıyla yaparken hakikat bilgisinin rehberliğine de sahiptir.¹⁴³

Demirsoy’a göre aydın; “Her şeyden önce geniş bir bakış açısına sahip olmalı, çok yönlü düşünebilmeli, olayları farklı boyutlardan görebilmelidir. Bunun için bilimsel

---

¹⁴¹ Zümer suresi 39/18

¹⁴² **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 4, s. 608

¹⁴³ Bayraktar Bayraklı, **Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 128

bakış açısı araştıran ve soran bir yapısı olmalıdır. Aydın verilenle yetinmez; merak eder, sorar, araştırır, eleştirir, vardığı sonuçları toplumla paylaşır. Aydın düşünür, düşünmesi, sorup araştırmasını; bir konuyla ilgili eski ve yeni bilgilerini, deneyimlerini birleştirmesini; farklı çözüm yollarını veya sonuçları gözden geçirir. Aydın belli kalıplaşmış görüşlerin, ideolojilerin tutsağı veya sözcüsü olmaz. Her görüşü, her durumu farklı boyutlarıyla değerlendirir, doğruyu ve gerçeği bulmaya çalışır. Bulduklarını kendi süzgecinden geçirip değerlendirerek toplumla ve konuyla ilgili yetkilerle paylaşır. Aydın olmanın en önemli özelliklerinden biri, eleştiridir. Aydın birikimleriyle birlikte eleştirel olarak araştırıp düşünerek vardığı sonuçlar hakkında konuşmalıdır. Konuşması yapıcı eleştiri niteliğinde olmalıdır. Bu nitelikteki eleştiri hem yöneticiler, hem de toplum için yol gösterici ve ufuk açıcudur. Eleştirel bakış açısına sahip olmayan bir kişinin aydın olması düşünülemez. Ne yazık ki, üniversite mezunlarımızın çoğu düşünememekte, konuşamamakta, eleştirel bakış açısıyla değerlendirme yapamamaktadır.”¹⁴⁴

“Araştırmak akli kullanmaktır, düşünmektir. Gönül gözüyle görmeyi temin etmektir. Böylece Müslümanlık ile zulüm ve zalimler arasında ki farkı oluşturacak olan değişimin kökeninde araştırma ve düşünmenin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. *“Zulmedenlere gelince onlar da cehenneme odun oldular.”*¹⁴⁵ Mülk suresinin 10. Ayetinde olduğu gibi araştırmayanların cehenneme gideceği ve bu dünyayı da cehenneme çevireceğini dile getirmektedir. Araştırmayan, düşünmeyen ve neticede üretmeyen insanlarda cehennem odunu olacaklardır.”¹⁴⁶

Yukarıda yaptığımız alıntılar ve verdiğimiz ayetlerden anlıyoruz ki Müslüman adam, yani aydın Müslüman, durmadan araştıran, derinlemesine araştıran aynı zamanda eleştiren ama yapıcı olarak eleştiren bir mümindir. Madem ki cinler cin suresinin 14. ayetinde böyle tanımlanmış ve Yüce Allah'ta bize bunu aktarmış ise bu ayeti ilke edinmemiz gerekiyor. Siyasette, hukukta, sosyal ahlakta basın ahlakında araştırmadan hiç kimseye müdahale etmemek gerekiyor. Hucurat Suresi'nin 6. ayetini hayata geçirmek gerekiyor. Diğer taraftan aydın adamın aydın Müslümanın bilimsel araştırmacılığı da önde

---

¹⁴⁴ Orhan Doğan, "Aydın olmak", <https://www.e-psiikiyatri.com/aydin-olmak-29080>, 26 Oca 2012, (22.03.2019)

¹⁴⁵ Cin Suresi, 72/15

¹⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, Kur'an'da Değişim –Gelişim-Kalite Kavramları, s 67

olmalıdır, çünkü bilimsel araştırma olmadan teknoloji olmaz; teknoloji olmayınca hayat kolaylaşmaz. Onun için aydın yapacağı icatlarla dünya insanlığının hayatını kolaylaştıracaktır. Aydın Müslüman ve aydın toplum bilimsel araştırma yapmadan kendi iç aydınlığına, aydınlık katamaz. İşte din adamı araştırmacı yetiştiren bir faaliyetin içinde olmalıdır.

SONUÇ

Kur'an bir kainat sistemi ortaya koyar. Bu sistemin merkezin de insan bulunmaktadır. Kur'an'ın en başlıca hedefi insanın mutluluk ve saadetini temin eden kurallar koymaktır. Dünya ve ahiret hayatı birbirinden kopuk iki hayat değildir. Kur'an'a göre ebedi hayata geçiş dünya hayatına göre şekillenecektir. İslam dini aşkın bir varlığa (Allah) imanla birlikte, ibadet, ahlak ve muamelat kuralları da vaaz etmektedir. Bütün bu konular da meydana getirilen ilimlerde bir sosyal olay ve olgularla ilgili tespit ve değerlendirmelerin yapılması tabiidir.

Her çağın ve toplumun ve her ferдин kendine has karanlıkları vardır. İnsanı karanlıklardan aydınlığa çıkarmanın tek bir yolu vardır, o da eğitimidir. Eğitim karşılaşılan problemleri çözmek, düşünebilen, üretebilen aydın insanı yetiştirme işidir. Tarihte aydın insan kavramı insanlığı derinden meşgul etmiştir. İlahi vahiy ve felsefe bu konu üzerinde durmuştur. Aydını anlamak için aydın kavramının tarihsel süreç içerisinde oluşumunu incelemek daha iyi değerlendirmemizi sağlayacaktır.

Ortaçağ felsefesinin baskın özelliği dini karakterde olmasıdır. Bu felsefeye skolastik felsefe denir. Skolastik felsefe otoritelere bağımlı, ezbere dayanan Hristiyanlığın gölgesinde gelişen, baskıcı, akli dışlayan ve felsefeyi Hristiyan dogmalarının açıklanmasının emrine veren bir anlayıştır. Bu felsefe, halkın düşünmesine, yeni keşif yapmasına yeni yaşamına izin vermeyen, toplum yaşamında ve düşüncede değişiklik ve harekete karşı olan bir anlayışa sahipti. Bundan dolayı Avrupalı aydınlar din alimlerinin aksine bilimsel düşünceye ağırlık verdiler. Bu aydın sınıf aynı zamanda ortaçağda din alimlerine karşı mücadele ederek, aydının ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Çünkü ortaçağ alimleri, din alimleri, düşünce ve hayatın özgürce gelişmesine fırsat vermiyorlardı. İlmî yalnızca İncil adı altındaki kendi düşünce ve inançlardan ibaret olduğunu kabul ediyorlardı. Bu yüzden Avrupalı aydın din karşısında olumsuz bir tavırla ve anlayışla yaklaşmıştır. Zaten Avrupalı aydın, topluma yön veren ve kilisenin baskısı

altında şekillenen skolastik felsefe ile çatışmadan toplumu dönüştürmesi mümkün değildir.

Aynı zamanda aydınlar sadece skolastik felsefeye karşı değil dönemin siyasal sistemine ve yönetimine de karşı çıkıyorlardı. O dönemde aristokrasi ve feodal yöntemi hakim di. Aydınlar, insanları ayıran özel bir sınıfa ve böyle yönetilmeye de karşıydı. Bu düşünce, gelecekte Fransız İhtilali' nin tohumlarını oluşturmaktadır.

Kısaca din yöneticiler için sömürülen bir araçtı. Bu yüzden Avrupalı aydın baskıcı, zorba yönetimden kurtulmak ve özgürleşmek için din karşıtı olmuştur. Bu nedenle batılı “ aydın” batı biliminin temel prensiplerinden biri olan “pozitivizm” ve “ rasyonalizm” ilkelerine bağlı bir akıl ve mantık adamıdır. Bu anlamda aydın vahye ve vahye dayanan düşünceleri kabul etmez. Ona göre hakikatin kaynağı “akıl” dır. Akıl ve mantık tarafına aşırı güven duyar.

Tarih ve kültürel özellikler bakımından Avrupa' ya hiç benzemeyen Batı dışı toplumlarda aydın sınıfı toplumsal rol ve sorumluluğu bakımından kendilerine hiç benzemeyen Avrupalı Aydınları birebir taklit etmişlerdir. Batı dışındaki toplumları aydın sınıfı yanıldığı en büyük nokta, Avrupa' da Katolik mezhebinin oynadığı rolle hiç benzeşmeyen dini özellikler olmasına rağmen dine tıpkı Batı' da ki gibi olumsuz tepki vermesidir. Bu nedenledir ki İslam toplumundaki, Doğulu toplumdaki aydının yaptığı ilk iş din ile mücadele etmek olmuştur. Oysa din hiç şüphesiz farklı sosyal ve kültürel atmosferde farklı sonuçlara yol açar. Ancak aydınlar bütün dinleri Batı' da geçerli olan dinin özellikleriyle aynı tuttular.

Bize göre insan madde ve mananın birbirine kavuştuğu bir araya geldiği bir bütündür. Yani bir taraftan zihni ve akli, diğer taraftan ruhi ve manevi değerlerle mücehhez kılınmış, çift kanatlı üstün bir varlıktır. Vahye dayalı manevi değerleri saf dışı ederek sağlıklı, mantıklı, faydalı fikirler üretmek ve insanlığı selim ve hayırlı istikamete ulaştırmak mümkün değildir.

Yüce Allah A'raf Suresi'nin 179. Ayetinde; “ Onların kalpleri vardır, ama onunla düşünüp anlamazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, ama onlarla işitmezler.” Buyrulduğu gibi kendine verilen duyu ve yetenekleri insan kullanamamaktadır. Burada mecazi bir anlatım mevcuttur. Çünkü insanda bütün bu

yetenekler mevcuttur ve bunlarla başarılı olmaması için bir sebep yoktur. Bu yeteneklerini kullanarak kendisine birçok menfaatler sağlayabilir ve sağlamaktadır da...

Fakat bizim kast ettiğimiz aydın insan "Kur'an'da insana verilen yetenekleri sadece dünya hayatı için kullanmaması, bütün bunları dünya hayatının dışında görünmeyen bir gayb aleminin de olduğunu bulması gerekir. Kur'an'a göre kalpleri hasta, mühürlü, gözleri perdeli, kulakları mühürlü olanların doğruyu ve hakikati kavrama kabiliyetleri kaybolmuştur. Bu noktada duyuların aklın, kalbin bir bütün olarak görülen alemdeki ulaşılabilen bilgi, gözlem ve deneyle elde edilen bilgilere ulaşmanın yanında görülmeyeni fark eden, varlığını hissederek iç aydınlığına kavuşan kişiler aydındır. Aydın insan için hayatın gayesi; inandığı değerleri düşünce ve davranış planında güçlü kılarak Rabbine kul olmak ve O'nun rızasını kazanmaktır.

Akıl ilahi bir nurdur. Bu nur ile Kur'an'ın nurunu birleştiren aydın insanın şahsiyeti kuvvetlenir. Akıl ve bilginin olmadığı yerde karanlık vardır. Çünkü akıl ve bilgi ışıktır. Medeni toplumun mütefekkeri olan aydınlar, toplumu yaşatacak olan bilgiyi akıllarını kullanarak üretirler. Aydın insan, gönlünü Kur'an'a açar ve onun rehberliğini kabul eder. Kur'an ona şekil verir, ruhunu zenginleştirir ve olgunlaştırır. O'nun ayetlerini ruhunda hisseder ve davranışlarını ona göre yönlendirir.

Aydın mümin takva elbisesi giyer ve takva gıdası ile beslenir. Kendi öz benliğini gözlemleyecek kadar basiret ve takva sahibidir. Sabır göstereceği yeri bilir. Toplumunu ve insanlığı aydınlığa çağırır. Aydın, aklını kullanan, düşünen, bilgiye sahip ve sevgi dolu bir gönüle sahip olmalıdır. Böylece aydın insan ve aydın toplum bir akıl, bir düşünce, bir bilgi ve bir sevgi medeniyeti kurabilir. Sevginin en büyük eseri gönüllerin kaynaşmasıdır. Sevginin sonucunda gönü başkalarıyla kaynaşmayan insan veya mümin aydın olamaz. Toplumun, aydınlığının yakıtı sevgidir.

Toplumların gelişmesi ve ilerlemesi için aydınlara gerek duyduğu bilinen bir gerçektir. Salt üniversite bitirmek aydın olmaya yetmediğine göre, bir aydında hangi özellikler olmalıdır? Her şeyden önce aydın, geniş bir bakış açısına sahip olmalı, çok yönlü düşünebilmeli, olayları farklı boyutlardan görebilmelidir. . Bunun için bilimsel bakış açısı araştıran ve sorgulayıcı bir yapısı olmalıdır. Aydın verilenle yetinmez; merak eder, sorar, araştırır, eleştirir, vardığı sonuçları toplumla paylaşır. Aydın düşünür,

düşünmesi, sorup araştırmasını bir konuyla ilgili eski ve yeni bilgilerini, deneyimlerini birleştirmesini, farklı çözüm yollarını veya sonuçları gözden geçirmesini kapsar. Aydın belli kalıplaşmış görüşlerin, ideolojilerin tutsağı veya sözcüsü olmaz. Her görüşü, her durumu farklı boyutlarıyla değerlendirir, doğruyu ve gerçeği bulmaya çalışır. Bulduklarını kendi süzgecinden geçirip değerlendirerek toplumla ve konuyla ilgili yetkilerle paylaşır. Aydın olmanın kanımca en önemli özelliklerinden biri eleştiridir. Aydın birikimleriyle birlikte eleştirel olarak araştırıp düşünerek vardığı sonuçlar hakkında konuşmalıdır. Konuşması yapıcı eleştiri niteliğinde olmalıdır. Bu nitelikteki eleştiri hem yöneticiler, hem de toplum için yol gösterici ve ufuk açıcudur. Eleştirel bakış açısına sahip olmayan bir kişinin aydın olması düşünülemez. Ne yazık ki, üniversite mezunlarımızın çoğu düşünememekte, konuşamamakta, eleştirel bakış açısıyla değerlendirme yapamamaktadır.

Aydın Müslümanın, bağnazlığı, zinciri, hurafesi, fikir sapkınlığı, yobazlığı, inadı yoktur, olmamalıdır. Aydın meselelerin arka boyutunu köklerini görebilen, yoğurabilen ve memleketin menfaatlerini öne çıkarabilen insandır. Bu insanlar gönül gözüne sahip derinlemesine gören bir iç aydınlığına sahiptir. Sahip olduğu iç aydınlığını başkasına iletme gayretinde olandır aydın.

Bir toplumda aydın insanın asıl görevi çekinmeden doğruları dile getirmektir. Tarihsel süreç içinde insanın özgürleşmesi, bilim, sanat, siyaset dahil her alandaki ilerleme ve gelişme “yanlış yanlı” diyenlerin varlığı ile kanıtlanmıştır. Yanlış yanlı diyebilmenin temel koşulu ise yöneten ve yönetme arzusunda olanın karşısında kişisel çıkar kaygısı duymadan durmaktır. Dolayısıyla aydının hedefi, halkta bilinç meydana getirmek, onlara coşkun bir iman kazandırmak ve çağlarındaki insanın hayatında ideal belirlemektir. Bu görevi yaparken de aydın özgür olmalı, bulunduğu toplumda aydın görüşlerini rahatça gerektiğinde kalemiyle ve gerekse farklı şekillerde ifade edebilmelidir. Nasıl ki bebeğin doğumu sırasında anne sancı çeker. Toplumların da değişim ve gelişimleri sırasında sancılı süreçler geçecektir. Bütün mesele bu süreçte karşılıklı anlayışla aydınlara yol açmaktır.

Özlediğimiz aydın, Mehmet Akif gibi milletin istiklal ve istikbali uğruna hem kafası hem yüreği hem de bedeniyle mücadele eden, inandığı gibi düşünüp yazan ve

yaşayanlardır. İhtiyaç duyduğumuz aydın, Üstad Necip Fazıl gibi “Durun kalabalıklar, bu cadde çıkmaz sokak!/ Haykırısam, kollarımı makas gibi açarak” diyerek toplumun yaşadığı felaketleri çığlık çığlığa haber veren ve davası uğruna “çile” çekenlerdir. Hakiki aydın, Nurettin Topçu gibi “yarınki Türkiye” sevdasıyla kalbi ve akli tutuşmuş, “isyan ahlakı” ve “ahlak zarafeti” içinde olanlardır.

Farklı inanç ve felsefi kültürlere göre eğitimin amacı; kimi zaman insanın sadece bedenini geliştirmek gibi basit, kimi zaman “iyi insan, iyi vatandaş” yetiştirmek gibi, kimi zamanda insana erdemli davranışlar kazandırmak kadar yücedir. Fakat yinede bu amaçlar insanın sadece bu dünyadaki mutluluk ve huzurunu sağlamaya yöneliktir. Eğitimin asıl amacı ise dine, hakikate, gerçeğe, güzele, doğruya, iyiye, sevgi ve yönelişlere ön vermektir ve böylece onları hayata egemen kılmaktır. Biz bu tezimizle eğitime özelde din eğitimine yapacağımız katkı şu olmalıdır: Yüce Allah peygamberleri yetiştirirken onları bir aydın insan olarak yetiştirmiştir. İnsanlığın önünde aydın insanın örneği olarak peygamberler durmaktadır. Onların beyni ve gönlü tüm insanlığa açıktı işte bizim aydın insanımızın da zihni ve gönlü dünya insanlığına açık olmalıdır. Irkçılığın, mezhepçiliğin, grupçuluğun, zincirlerini kırıp özgürlük aleminin çiçeklerini devşirmelidir. İşte biz bu aydın din adamını hedefliyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Kur'an'ı Kerim

Bayraklı, Bayraktar. Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007

-----, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008

-----, Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2012

-----, İslam'da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009

-----, Kadın, Sevgi ve Temel Haklar, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007

-----, Kur'an'da Değişim -Gelişim -Kalite Kavramları, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007

-----, Kur'an Ahlakı, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2011

Bilgin, Beyza . Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Atlas Yayınları, Ankara, 1996

Bursevi, İsmail Hakkı. Ruh'u'l Beyan Tefsiri, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006

Büyük Türkçe Sözlük. Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999

Çamdibi, H. Mahmut. Din Eğitiminin Temel Meseleleri, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994

-----, Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi, Çamlıca Yayınları İstanbul, 2011

Demir, Ömer ve Mustafa Acar. Sosyal Bilimler Sözlüğü, Adres yayınları

- Dogan, Mehmet.** *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul, 1994.
- Fersahoğlu, Yaşar ve Mehmet Akif Demir.** *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012
- Gazali,** Ebu Hamid Muhammed Ibn. Muhammed. *Ihya-ü Ulumi'd-din*, İstanbul, 1974
- Gökalp, Ziya.** *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970
- Gökberk, Macit.** *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1985
- Hanbel, Ahmed b., Ebu Abdillan Ahmed b. Muhammed,** *Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995
- Heyet,** İnanmış Aydının Problemleri, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş,** *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1. Basım, Ankara, DİB Yayınları, 2007
- Kayan, Ramazan.** *Kitabu'l Kalb, Yürek Çağırısı*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2006
- Lock, John.** *Siyaset Felsefesi*, (çev) Neşet Tok, Ankara, Liberte Yayınları, 2016
- Meriç, Cemil.** *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017
- Safa, Peyami.** *P Safa'dan Seçmeler*, Yağmur yayınları, İstanbul, 1976
- Sami, Şemsettin.** *Kamus-i Türki*, Şifa Yayınları, İstanbul, 1985
- Sartre, Jean- Paul.** *Aydınlar Üzerine*, (çev) Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul, 1997
- Sert, Hüseyin Emin.** *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Seyyar, Ali.** *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, Değişim yayınları
- Şeriati, Ali.** *Aydın*, Fecr yayınları, Ankara, 2015
- , *Ne Yapmalı*, Fecr Yayınları, Ankara, 2014
- Topbaş, Osman Nuri.** *40 soru 40 cevap*, İstanbul, 2015
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi.** *Hak Dini Kur'an Dili*, Şura Yayınları, İstanbul, 1993

Sürelî Yayınlar

Atalar, Kürşat. “Aydın kimdir? Âlim kimdir?”, Ümran Dergisi, Ocak 2016, s. 46

Başkurt, İrfan. “İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2002, c 9, s. 92

Bayraklı, Bayraktar. “Din Eğitiminde Aklın Yeri”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, s. 45-54

-----, “Kur’an ve Eğitim”, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları, İstanbul, 2000, s. 63-67

ÇÜÇEN, A. Kadir. “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, Muğla Üniversitesi SBE, (ilke) Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı 83. Yılı Özel Sayısı

Er, Hamit. “Kur’an’a Göre Düşünen İnsan Yetiştirme”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2001, sayı 8, s. 177-182

Koç, Ahmet. “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, c. 6, s. 76

Sert, Hüseyin Emin. “Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci”, İlahiyat Fakültesi Dergisi”13:2(2008), s. 197-225

-----, “Kur’an Açısından İdeal İnsan Portresi”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (2002), s. 113-126

Sezgin, Ahmet. “Aydın, Entelektüel, Entel, Münevver ve âlim kavramları Üzerine”, Ay Vakti dergisi, 148.sayı, mart-Nisan 2014, s. 5

Toprak, Hicret. “Eğitimde Sevgi Prensipleri ve Disiplinin Yeri”, Diyanet Aylık Dergi, Nisan 2006, s.41,43

Diğer Yayınlar

Abay, Ahmet. “Kur’anda Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, Erzurum, 2011

Altınkaş, Evren. “Batıda Osmanlı İmparatorluğunda Türkiye’de aydın kavramının gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2011

Aktaş, Süleyman. “Eğitim Açısından Kur’an’ı Kerim’de İnsan-ı Kamil”, Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 1997

Bıyık ,Zeki. “ Din Eğitimi Açısından Sevginin Kur’an’daki Yeri”, Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, İstanbul,1998

Bulat, Elif. Karanlıklardan Aydınlığa Geçişte Kur’anı Eğitim Süreçleri, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003

Cerrahoğlu , Hatice. “Kur’an-ı Kerim’de akıl ve kalp kavramları ve bunların birbirleriyle münasebetleri” Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993

Gürel, Ramazan . “Din Eğitimi Açısından Kur’an’da Hz. İbrahim (a.s.), Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2011

Kant, Immanuel. “Aydınlanma nedir?”. Nejat Bozkurt(çev.), Felsefe Yazıları, 1983

Sağiroğlu, Tuğba. “Mevlana’nın Mesnevi adlı eserinde Tevekkül anlayışı”, Ankara Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009

Şahin, Yasemin. “Din Eğitimi Açısından Kur’an’ı Kerim’e Göre Takva Kavramı”, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007

Bayraklı, Bayraktar. “Gönül gözü körlüğü gözyaşına neden olur”, Habertürk, 18.05.2012, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/743293-gonul-gozu-korlugu-gozyasina-neden-olur>, (21.03.2019)

-----“Aydın insan, aydınla çağırır”, Haber Türk,13 Mayıs 2011 Cuma, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/630187-aydin-insan-aydinliga-cagirir>, (13 Ocak 2019)

-----“ Müslüman takva gıdasıyla beslenir”, 3 May 2011, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/625674-musliman-takva-gidasiyla-beslenir>, (10 Aralık2018)

-----“Müslüman Araştırmacıdır”, 15 Ağustos 2012, www. Haber Türk. Com/ bayraktar- bayraklı/ 768253-, (22-03-2019)

Demirsoy, Ali. “Aydın insan kime denir”? https://issuu.com/alidemirsoy/docs/ayd__n_kimdir 13.02.2019

Doğan,Orhan.” Aydın olmak”, <https://www.e-psikiyatri.com/aydin-olmak-29080>, 22.03.2019, 15.40

Yılmaz ,Yavuz. “Ali Şeriatî Düşüncesinde Aydın ve Entelektüel”, Ufkumuz Haber.com,
21.02.2019

Yüksel, Berk. “Aydınlanma Nedir?”18 Ocak 2013,

<http://www.derki.com/ezoterik/aydinlanma-nedir/> (6 Ocak 2019)

